2
1998

ACADEMIA ROMÂNĂ

STILUL

LUI

DIMITRIE CANTEMIR

DE

DRAGOȘ PROTOPOPESCU

EXTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
Seria II. — Tom. XXXVII
MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE.

FONDUL
IOSIF PERVAIN
* * *

BIBLIOTECA ...
CLUJ - ...

h93.931

BUCUREȘTI
LIBRĂRIILE SOCEC & Co., C. SFETEA, PAVEL SURU

LEIPZIG
OTTO HARRASSOWITZ.

VIENA
GEROLD & COMP.

1915.

927.

Prețul 50 bani.

493931T

Analele Societăţii Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II: L. B.

Tom. I. — Sesiunea extraordinară din 1879. 3,50
» *II. Secţ. I.*—Desbaterile Academiei în 1879—80. . . . . 5.—
» *II. Secţ. II.—Discursuri, memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *III. Secţ. I.*—Desbaterile Academiei în 1880—1. . . . . 5.—
» *III. Secţ. II. — Memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *IV. Secţ. I.*—Desbaterile Academiei în 1881—2 . . . . . 3.—
» *IV. Secţ. II.—Memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *V. Secţ I.*—Desbaterile Academiei în 1882—3 . . . . . 3.—
» *V. Secţ. II.—Memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *VI. Secţ. I.*—Desbaterile Academiei în 1883—4. . . . . 2.—
» *VI. Secţ. II.—Memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *VII Secţ. I.*—Desbaterile Academiei în 1884—5 . . . . . 3.—
» *VII. Secţ. II.—Memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *VIII. Secţ. I.*—Desbaterile Academiei în 1885—86. . . . . 3.—
» *VIII. Secţ. II.—Memorii şi notiţe* . . . . . *(Sfârşit.)*
» *IX.*— Desbaterile Academiei în 1886 — 7. . . . . 5.—
» *X.*— Desbaterile Academiei în 1887 — 8 . . . . . 4.—
Indice alfabetic al *Analelor* pentru 1878—1888 . . . . . 2.—
Tom. XI.—Desbaterile Academiei în 1888—9. . . . . 3.—
» *XII.*—Desbaterile Academiei în 1889—90 . . . . . 3.—
» *XII.—Memoriile Secţiunii Literare* 2,50
» *XIII.*—Desbaterile Academiei în 1890—91 . . . . . 4.—
» *XIV.*—Desbaterile Academiei în 1891—2 2,50
» *XIV.—Memoriile Secţiunii Literare* . . . . . 4.—
» *XV.*—Desbaterile Academiei în 1892—3 4,50
» *XV.—Memoriile Secţiunii Literare* 1,50
Jocuri copilăreşti culese dela Românii din Macedonia, de *P. N. Papahagi-Vurdună* . . . . . —,75
Vrăji, farmece şi desfaceri, adunate de *S. Fl. Marian* . . . . . 1.—
» *XVI.*—Desbaterile Academiei în 1893—4 4,50
Satira I contra actualei direcţiuni a poeziei române, de *Dumitru C. Ollănescu.*
Odă cu prilejul naşterii Principelui Carol al României, de *Dumitru C. Ollănescu.*
» *XVII.*—Desbaterile Academiei în 1894—5 . . . . . 7.—
Satira IV, de *D. C. Ollănescu.*
Ospăţul lui Nasidienus. Satira VIII (Cartea II), de *D. C. Ollănescu.*
Satira V (Carmen Amoebeum), de *D. C. Ollănescu.*
O formaţiune adverbială introdusă «fuiorul popii» în limba română, de *N. Ch. Quintescu.*
» *XVIII.*—Desbaterile Academiei în 1895—6 . . . . . 5.—
Notă despre invitarea congreselor ştiinţifice internaţionale la Bucureşti, de *D. A. Sturdza.*
» *XVIII.—Memoriile Secţiunii Literare.* 1,50
Românii Bănăţeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal şi teritorial, de *B. P. Hasdeu* . . . . . —,70
Teatrul la Români. Partea I. Datine, năravuri, jocuri, petreceri, spectacole publice, şi altele, de *D. C. Ollănescu* . . . . . —,85
» *XIX.*—Desbaterile Academiei în 1896—7 4,50
» » *XX.*—Desbaterile Academiei în 1897—8. 4,50
» *XX.—Memoriile Secţiunii Literare* 3,50
Un poet Moldovean din veacul XVIII. Mateiu Millo, de *I. Tanoviceanu* . . . . . —,30
Teatrul la Români. Partea II. Teatrul în Ţara-Românească, 1798—1898. Întâiul memoriu, de *D. C. Ollănescu* 1,60
Teatrul la Români. Partea II. Teatrul în Ţara-Românească, 1798—1898. Al doilea memoriu, de *D. C. Ollănescu* 1,60
Indice alfabetic al *Analelor* pentru 1889—1898 . . . . . 2.—
Tom. XXI.—Desbaterile Academiei în 1898—9 . . . . . 5.—
» *XXII.*—Desbaterile Academiei în 1899—1900 . . . . . 6.—
» *XXIII.*—Desbaterile Academiei în 1900—1901 . . . . . 5.—
» *XXIII.—Memoriile Secţiunii Literare* 1,20
Manuscrisele grecesci din Biblioteca Academiei Române, de *Constantin Litzica* . . . . . 1.—
Cine sunt Albanezii? de *B. P. Hasdeu* . . . . . —,20

9.0.09
2 19

STILUL LUI DIMITRIE CANTEMIR

DE

DRAGOȘ PROTOPOPESCU

Ședința dela 27 Maiu 1915.

In istoria literaturii noastre vechi Dimitrie Cantemir cade ca un surprinzător aerolit în câmpul întins și, poate, monoton al scrisului românesc.

Nimic mai deconcertant ca opera beizadelei. Fără nici o legătură cu predecesorii săi în ale istoriografiei, prevestit puțin numai de singurul cronicar care îi mai seamănă, Neculai Costin, omul acesta e, într'o vreme când abiă ne deslegasem limba din călușul slavon și ne siliam să scriem, într'o epocă de îngăimări istoricești și gângăviri de graiu românesc, un cărturar în stil mare, o minte făcută din abtracții îndrăznețe, un intelectual de rassă făurit la focul sacru al științei și al civilizației.

Cum a ajuns la aceasta, cu greu ne-am puteà închipuì, pentru vremile acelea, dacă n'am ști că prințul și-a petrecut vieața printre străini, în medii rafinate de curți împărătești, în contact cu personalități ale secolului,— el însuș ales, în urmă, membru al Academiei în sânul căreia aveà să șeadă alături de un Leibniz.

Destul că e o precocitate a geniului românesc.

Aveau să se aștearnă, peste el și opera lui, veacuri chiar de vieață culturală românească, aveau să se scurgă decenii și să apară la noi suflete de elită, dar un spirit de aceeaș înălțime, de aceeaș substanță pură, de aceeaș integritate de om de știință și așà aptitudini de apostol al adevărului, abià în vremile noastre dacă s'au mai putut ivì.

Nici școala ardeleană, cu toată văpaia sacră căzută în sufletele celor trei profeți naționali, cu toată munca istovitoare și viteză întreprinsă, cu tot avântul ei de convingeri și cerbicia-i neîntrecută,

193.931

FONDUL
IOSIF PERVAIN

P/C19

n'a izbutit — dacă a izbutit atâtea — să dea la lumină un intelectual atât de specific,—am zice un întreg curent de știința românească dacă n'am ști că acest curent n'a fost decât Cantemir singur...

In aceasta constă — și ne grăbim să afirmăm, spre înțelegerea celor ce vor urmà, dela început—toată noutatea lui Cantemir, toată mărimea valorii lui, incomparabilă aproape: căci prin ceeace a fost pare un om al zilelor noastre, al zilelor când putem în plină voie revendicà pentru numele de Român și pe cel nu mai puțin strălucitor de «savant».

Dar când ne gândim că tot în aceasta constă și toată scăderea și nereușita lui Cantemir, toată anomalia operei sale, operă care face din el un neizbutit și îl încunjură, în cadrul istoriei noastre literare, de o întristătoare izolare.

Aceasta ne folosește cu deosebire să o știm, când venim să vorbim despre stilul lui Cantemir. In nimic mai mult ca în stil nu vom găsì la autorul «Divanului» lupta aceasta dintre o puternică personalitate și împrejurările întârziate în cari aceasta a fost silită să se nască, contorsiunile cu cari trebue să se forțeze, alterările și oprimările pe cari trebue să le îndure, din pricină că limba în care ea e silită să se manifesteze e primitivă, rămasă mult în urmă cu salturile de evoluție pe cari numai personalitatea cantemirească a putut să le înfăptuească.

In chipul acesta Cantemir a trebuit să pună prea mult din sufletul lui plăsmuitor, în stil, și cetindu-l, avem impresia că un titan se luptă din răsputeri să răstoarne o stâncă, se chinue, răsuflă din greu și sucombă sub greutatea poverii.

Astfel, transportând comparația în lumea sufletului ajungem la prima înfățișare, înfățișare generală a stilului cantemiresc, anume că, din întreaga literatură a noastră veche, fără să fie cel mai frumos și cel mai reușit, e însă stilul cel mai psicologic. E cel în care sufletul autorului apare mai mult și mai limpede, cel care posedă un colorit mai străveziu, o notă mai acută.

Un pasaj din Neculce—oricât de curgător și dulce e stilul blândului povestitor—s'ar puteà confundà, prin lipsa lui de cevà mai izbitor și mai intern, cu un pasaj din Ureche, de pildă, și chiar din Miron Costin.

La Cantemir însă lucrul acesta nu s'ar petrece atât de ușor, căci dacă nuanțe stilistice îl pot apropià de un Neculai Costin, sufletul lui totuș e atât de divers și de bogat, încât oricând vom puteà găsì cevà al lui și numai al lui.

Aceasta cu atât mai mult cu cât diferința dintre sufletul lui și puterea de plasticitate a limbii fiind prea mare, Cantemir se găsește în conflict cu stilu-i, în casnă veșnică de a-l prelucrà și făurì după norme propii.

Și mai e încă cevà ce se ivește în legătură cu cele spuse.

Cantemir e scriitorul nostru vechiu cel mai felurit. El a atacat genuri de scriere la cari alții pe vremea-i nici nu s'ar fi gândit măcar,—la frageda tinerețe s'a încumetat să alcătuească sub savanta oblăduire... a dascălului Cacavela «opuri filosoficești» și de atunci înainte, sub auspiciile unui de felul acesta debut, s'a aplicat în tot mai felurite și spinoase direcții — câtă distanță dela «Ioannis Baptistae Von Helmont, Toparchae in Merode, etc. encomium» la «Descriptio Moldoviae» și de aici la «Divan» și «Hronicul Moldo-Vahahilor» ?

De aceea — și aici vroiam să ajungem — vom găsì în scrisul lui Cantemir ca un preludiu al diferitelor genuri stitistice ce aveau să marcheze mai târziu și să desvolte limba scrisă. Analizând natura lor și gradul, mai ales, în care Cantemir a reușit să le mânuească pe fiecare din ele, vom ajunge la o interesantă constatare pentru literatura noastră veche.

Anume, ne vom da seama de ceeace se puteà și nu se puteà scrie cu izbândă în literatura aceasta; genurile cari îi erau și nu-i erau accesibile, ceeace, prin urmare, îi erà caracteristic, stadiul de evoluție într'un cuvânt și aceea ce numește francezul «la portée» a literaturii noastre vechi.

Vedem așà dar câtă legătură are singuratecul... Cantemir, ca unul ce se găsește și în lăuntrul și în afara ei, cu litertura aceasta, cât de interesant deci și de cuprinzător în concluzii e, din acest punct de vedere, stilul cantemiresc.

Literatura noastră veche începe, știm, cu scrisorile religioase. Traduceri de texte slavo-bizatine, foarte fidele la început originalului, mai libere pe ici pe colo, — toate însă având însemnătatea lor, fiindcă sunt primele ciripiri de graiu românesc, prima înfiripare de stil românesc — e drept, cu topică și sintaxă mult slavonească — dar stil românesc.

Ce gen de stil însă puteà caracterizà astfel de producțiuni pseudoliterare? Negreșit, numai stilul sentențios. El erà doar cel mai crud, cel mai rece și mai simplist, mai sec și mai stereotip, — de acest fel de stil erà numai nevoie întru enunțarea acelor reguli de conduità crești-

nească, de adevăruri dogmatice și porunci de abstinență, cari alcătuiau aproape întreg cuprinsul acelor scrieri.

Mai sus de stilul sententios nu s'au putut ridică vechii noștri cărturari religioși, cei dintâi mânuitori de condeiu românesc.

Apar cronicarii. Cei dintâi autori anonimi subînțeleși în cronica lui Ureche Vornicul, ca unii ce prima oară încearcă să spună lucruri altele decât cele religioase și unde nu mai mergeà cu sentințe și fraze biblice, n'au stil.

«Bogdan Vodă au domnit 4 ani și au murit».

«Fiul său Lțcu Vodă au domnit 8 ani și au murit.»

Ciudat și totuș natural de stereotipică și de lipsită de stil frază, în care ei își deapănă cu monotonie îndărătnică spusele. Suntem tot la scriitorii relegioși, ba chiar la cei mai primitivi, odată ce ei nu fac altcevà decât curate pomelnice...

Cu Mihail Moxa și în deosebi cu Ureche, licăresc frânturi de stil, stil narativ. Câte o faptă de domn povestită, un eveniment expus cu oarecare libertate de graiu, ne arată că limba românească întâia oară se supune la modulări, devine cu adevărat «expresivă».

Și așà apare, în acelaș timp aproape cu stilul narativ și cel descriptiv și cu aceste două note mai distincte el se îmbogățește și făurește la Miron Costin, se alterează la Neculai Costin și după ce culminează prin paradoxal și, am zice, rafinare, la Cantemir, se așterne în matcă și curge liniștit la sfătosul Neculce.

Iată locul lui Cantemir în circuitul pe care l-ar descrie evoluția stilului românesc vechiu.

Cum se justifică — spre a se puteà înțelege și caracterizà precis — acest fel de stil la Cantemir?

Autorul celebrei «The history of the Othman Empire» vine în literatura noastră cu o personalitate triplă: de erudit, adăpat la izvoarele de știință abstractă pură (și nicăeri nu se constată mai lămurit conștiința lui de erudit ca atunci când, vorbind de cronicarii anteriori lui îi discută cu atâta compătimire și îi citează cu epitete ca «bietul Grigore Ureche vornicul», «săracul Ureche», «săracul Costin» chiar, sau «măzacul de Simeon»);

De reformator al limbii: nicăeri ca la Dimitrie Cantemir nu se constată mai evident tendința de a deschide pare că nouă făgașuri vorbirii românești. Iți face impresia că autorul Istoriei Hieroglife, prea mult în atingere cu limbile culte apusene sau antice, e stingherit de sărăcia de toate felurile ce o găsește în limba neamului său și atunci își face o ambiție, ambiție și cinste în acelaș timp,

din a subtiliză acest graiu primitiv, cu drumuri neumblate, de a-l canaliză prin expresii culte, de a-l varià și înavuți, de a-i complicà în sfârșit nesuferita simplitate... E aceasta cea mai originală poate, în orice caz cea mai semnificativă tendință a stilului cantemiresc. E, am zice, prin aceasta, Cantemir un șef de școală limbistică într'un secol când cel mai de frunte cărturar erà bun bucuros să poată scrie pe înțeles; și când vom părăsi generalitățile ca să revenim la amănunte, vom aveà prilejul să vedem câtă rafinare bizantină, câtă nuanță și subtilitate se silià el să dea frazei românești, rigidă ca un drug de fier și nevoind să-i cedeze.

Și e poate păcat, în unele privințe, că acest «șef de școală» n'a izbutit să facă școală... Poate grație acesteia am fi avut astăzi o limbă cu un secol mai mult evoluată și în secolul acesta de crepuscul literaricesc, secolul XVII, am fi putut aveà, ca și Francezii în sec. XVI, «Pleiada» noastră...

A treia personalitate de care vorbiam, e aceea care se observă la orice scriitor aproape, la scriitorii vechi mai cu seamă, cea care se leagă de chestiunea imitației după scriitorii străini, personalitatea carasteristică mai mult prin nepersonalitate... La Cantemir o influență hotărîtoare e de sigur din partea istoricilor latini și a limbii noastre strămoșești în care a scris atât de mult.

Putem spune, și exemplele vor dovedi-o poate, că dintre toți cronicarii el are limba cea mai latinizată.

Mai găsim la el — o spunem în general — influența greacă. Bizantinismul stilului cantemiresc se remarcă bine, mai ales în «Divanul Înțeleptului cu lumea» unde fraza sună exact ca luată dintr'un text religios.

Vom da citațiile cuvenite când va veni timpul, deocamdată ne mulțumim să afirmăm că aceste două influențe le găsim precumpănitoare în stilul lui Cantemir.

Prima, latină, mai permanentă și mai adâncă, mai fecundă, a doua greacă, mai resfirată și mai superficială.

Iar influența slavonă nu intră în joc decât ca asimilată de cea bizantină, împreună cu care ea alcătuià atmosfera generală în care se produceà orice operă românească în epoca aceasta.

Iată dar cari sunt izvoarele sufletești ale stilului lui Cantemir: spiritul lui de erudiție, tendința de reformare a limbii, elementul de imitație. Stilul care e «omul însuș» n'a șovăit nici la Cantemir de a se înfățișà sub un aspect triplu, după cum triplă erà și personalitatea care se produceà în scris.

Astfel spiritul de erudiție naște în stilul cantemiresc o caracteristică pe care dintre toți cronicarii noștri la Neculai Costin singur am mai puteà-o afla, naște, am zice, retorismul științific.

Un retorism de erudit, care îl face să dea frazei o amploare emfatică, puțin plăcută, impunătoare totuș, un artificialism plin de dificultăți în care se înecă înțelesul fiindcă limba vrea să fie prea cuprinzătoare și nuanțată:

«Aceste dară' două stelle (mai marele meu și iubit frate!) macar că cu starea una de alta lungă depărtare și mare deosebire au; însă iarăși (după socoteală) pururea nedespărțite și totdeauna deosebite sunt; și a lor una către'alta dreaptă potrivire, și una împotriva alteia neclătită odihnire și rezimare nici a ceriului lată lățime, nici a sferei pământului groasă grosime a o opri sau a o deosebi pot. Că precum două roate într'o osie se bagă, așa acele printr'o mintească osie (care axon se cheamă) una cu alta se prin atât de median despărțire întrulocază». («Divanul», pag. 37).

Vedem un stil umflat, afectat, vrând să pară științific, astronomic..., un retorism adică, științific, fiindcă emfaza nu provine nici din tendința lui de a contraria și reformà limba, nici nu e direct o imitație după un pasaj analog, e pur și simplu o sforțare de a părea om de știință, formulând legi și descriind cu rigurozitate solemnă raporturi de interes abstract.

Și pasaje de felul acesta am mai citâ multe dacă nu am crede aceasta de prisos, mai ales că le vom întâlnì inevitabil în cursul acestui studiu.

Tot așà tendința lui de reformare a limbii dă stilului o înfățișare cât se poate de originală, de o originalitate care merge până la bizarerie. E cevà de o naivitate juvenilă în felul cum Cantemir se joacă cu regulele sintaxei și topicei, aranjează cuvintele cum vrea, le aruncă cât se poate de surprinzător, nu cumvà din această mutilare limbistică va creà cevà, va nimerì o frază care să sune mai nou și să-i dea lui impresia că corespunde ideii sau nuanței pe care dorește să o îmbrace în veștmântul rebarbativ al cuvântului.

«Că te precum temniță să fii socotia» («Divan», pag. 68).

«Și cine ar de mine a se despărți vrea» («Divan», pag. 68).

Sau:

«iară eu aceasta socotesc că până nu-ți vei trupul acesta în chip de oală sufletul în chip de foc face și așa sufletul împreună cu trupul de nu-ți vei în para vieții acesteia fierbe mântuință nu ai». (idem. pag. 63, 65 etc.).

In deosebi Cantemir desparte veşnic prin digresiuni fără scrupul de mari, verbul ajutător de verbul principal în caz când e vorba de un timp compus. Nu e de sigur o influenţă străină. Limba germană care singură dintre limbile culte practică acest lucru într'o măsură, erà unica limbă cultă europeană pe care Cantemir nu o cunoşteà. Şi chiar de ar fi cunoscut-o, cât să fi cetit el în nemţeşte ca să-i poată rămâneà în auz topica frazelor din această limbă?

Şi apoi ce influenţă stilistică se poate admite în construcţii ca: «fi s'ar căzut o priatinilor» (Istoria Hieroglifică, p. 55), sau:

«căci totdeauna dinaintea nea opriţilor ochi dumnezeeşti eşti». («Divan», p 24),

construcţii mai rare, e adevărat, dar de ajuns de semnificative.

Nu, ele nu sunt o contagiune stilistica, ci fac numai parte din tendinţa inovatoare a lui Cantemir. Ceeace pare că a dorit el şi a făcut aproape instinctiv, scriind, a fost o mai multă mlădiere a graiului românesc, o sforţare de a modulà această limbă prin digresii, prin inversiunii, prin tot felul de combinaţii cari se pot şi nu se pot face...

Această tendinţă a lui e cu atât mai evidentă, cu cât o vedem mai obsedantă în scrierile de tinereţe ale lui Cantemir (în «Divan» foarte mult, mai puţin în «Istoria Hieroglifică», mai deloc în «Hronic») adică atunci când entuziasmul juvenil, dacă îl făceà să se socotească filozof, de ce nu l-ar fi înspirat să fie şi reformator al unei limbi aspre şi înapoiate?...

Şi, ca să sfârşim cu puntul acesta, tendinţa de care vorbim, în măsură paralelă se manifestă nu numai în orânduirea frazei, dar şi în lexic, în crearea de cuvinte cu totul nouă şi proprii lui Cantemir.

Să ascultăm fraza cu care se adresează fratelui său în «Cartea de închinăciune» a Divanului, pag. 37.

«Intr'aceste două stele, centrul, adică ţinta mijlocirei cătinţiei cerului se înmijlocează şi în acea adevărată mijlocire a rotunzelei pământului se aşiează carele din vertutea a acelor două drept cumpănite şi potrivite stele, acele câte deasupra centrului întemeiate sânt, nici cum în sus sau în jos, în dreapta sau în stânga a se mutà sau a se clăti pot; ci oricâte în a cătinţii ceriului cuprindere se cuprind, toate într'acel mijlocit centru se razimă preste toate».

Şi acum :

«Ca aceste dară două stele (dulcele meu iubit mai mare frate!) doi fraţi sau două inimi a doi (însă adevăraţi) s'ar asemena puteà fraţi, carii cu sta-

rea locului și cu depărtarea deosebirii (trupești) măcar că cât departe depărtați și cu petrecerea întrulocați *(sic)* ar fi, însă... etc. etc».

Sau:

«Insă nu în a omenescului ochi priveală».

Altfel sună fraza când inversiunea nu provine din imboldul spiritului de originalitate, ci e pur și simplu adaptare după altă limbă :

«Că limba gloatelor este vraja bozilor și mai lesne ar fi cuiva apa curătoare a poposi decât limbilor multe a stăpâni».

Căci aici punerea infinitivului la sfârșit nu-i decât un latinism. In sfârșit despre oglindirea în stil a influențelor străine, a treia fațetă a stilului cantemiresc, exemplele se pot vedeà la orice pas și concluziile, odată indicate, se pot trage oricând.

In rezumat, prin urmare, în materie de generalități asupra stilului lui Cantemir, el e caracterizat prin un retorism pe care l-am numit științific, prin o juvenilă tendință, căreia i-am zis reformatoare de limbă și în al treilea rând prin o influență din partea limbilor clasice care îi imprimă majestate, gravitate și un aer de mai serios arhaism.

Ca să dăm un singur exemplu, luăm la întâmplare:

«A crucii lui Issus, fiul lui Dumnezeu. mântuitorul nostru și a groasnicei sale nevinovatei morți pomenire și aducere aminte, sufletul lui, nu a celor fără socoteală mult a folosi poate, spre răstignirea hiresiei cărni, și spre poftele cele rele, carele cu moarte sunt a se severși.

«Căci Domnul acesta al nostru și al veacului împărat, și al ceriului și al pământului stăpânitor, nu numai ca acestea au suferit casne și moarte atâta de groasnică, nu numai duioasă ci încă și nepovestită în cumplitiune au simțit durere (însă după trup, nu după dumnezeire) și fără nici o cărtire și ca mielușelul blând acestea toate au răbdat și aceasta pentru a noastră pricină și pentru a lui către noi cărtitorii dragoste; «Divan», pag. 228—229).

Cum vom studià acum, în amănunt, stilul bombastic și mult sufletesc al lui Cantemir ?

Un stil atât de lucrat și de îmbibat cu străinism, atât de potențat cu o forță sufletească de originalitate, de împestrițat cu note de erudiție, un stil în sfârșit atât de artificial și totuș atât de propriu, — aplicat apoi la ramuri de scris atât de felurite, reprezentă el singur numai, și cel puțin din punct de vedere stilistic, o în-

treagă evoluție a limbii de până atunci. Stilul lui Cantemir cuprinde aproape stilul tuturor cronicarilor celor mai de seamă, e un caleidoscop stilistic, dacă vrem, în care joacă colori de stil din fiecare pană din orice vreme de până atunci, și urmărindu-l dela scrierile in tinerețe până la Hronic avem impresia că urmărim chiar mersul evolutiv al limbii noastre, dela formele colțuroase, reci, abrupte ale primilor îngăimători (vezi, în mare parte «Divanul») până la perioadele de caldă, liniștită și limpede frumusețe, ce ne amintesc, într'un fel, graiul dulce al Logofătului Neculce (vezi «Hronicul» pe alocurea).

Și atunci, ce e cu stilul «Divanului», cari sunt adică primele înfățișări ale stilului cantemiresc? (căci vom avea negreșit în vedere, pentru studiul nostru, mai ales cele trei opere scrise originar în românește: «Divanul sau Giudețul sufletului cu trupul sau Gâlceava Înțeleptului cu lumea», «Istoria Hieroglifică» și «Hronicul vechimei a Româno-Moldo-Valahilor», — abătându-ne, numai pentru un interes comparativ, la alte opere).

Fiecare din aceste opere înseamnă un stadiu în evoluția stilului cantemiresc și cu cât ne depărtăm spre «Hronic», cu atât mai mult scrisul capătă mai multă siguranță și limpezime, e mai închegat și mai accesibil.

Incepând cu «Divanul» găsim aici stilul lui Cantemir într'o fază de nebulozitate: artificalism și nesiguranță, lipsă de claritate și abundență de complicații inutile.

Să cităm o pagină mai caracteristică din prefață:

«Cinstite și de trudă iubitorule cetitoriu, iată trei spre a sufletului dulce gustare ți se întind mesicioare. In cea dintâi dară ale lumei adică a trupului nebunii și rele sufletului stricătoare și de tot omorătoare pofte și împotriva a înțeleptului adecă a sufletului înțelepciune cunoștință și spre lumeștile să nu zic trupeștile desfrânate pofte, înfrânare, oprire și părăsire se cuprinde. In cea a doua, pentru a înțeleptului vorbite adevărat cuvinte marturi și mărturii aducându-se, lumea de mincinoasă, iară înțeleptul de credincios se dovedește.

Pasajul acesta ne izbește în primul rând prin o mireasmă de arhaism religios. Abiă câte un cuvânt ca «invitează», neologism propriu lui Cantemir, strică impresia aceasta pe alocurea, dar oricând ne aflăm ca în fața unei cărți bisericești, cu aceeaș frază înceată și cuvioasă.

Dar să nu tragem nici o concluzie până nu facem comparația

acestui pasaj cu un altul din «Cartea de închinăciune» către fratele său Antioh, din fruntea aceleiaș opere:

«Astronomii, adecă a stelelor cunoscători, întru toate câte intru a ceriului trup stele se poartă, două numai neclătitoare și nemutătoare a fi arată, carele una în partea ceriului deasupra, eară alta în partea ceriului de desubt, a se afla povestesc: una polus articus, iară alta polus antarcticus le numesc, prin carele a ceriului trup și rotunzială se învârtește».

Stilul e cu totul altul. Inversiunile și contrarierea frazei românești mult mai evidente, impestrițare cu cuvinte latinești, afectare de termeni nou făuriți, iar pe deasupra un retorism umflat, de om care vrea să-și arate neapărat știința — toate acestea nu sunt decât caracteristice cari ne depărtează de pasajul dintâiu.

De ce această deosebire? Avem pe Cantemir în două ipostaze. Una, cea de pseudo-filozof, alta, cea de predicator, am zice, bisericesc. In primul pasaj e o debitare de fraze bisericești, de adevăruri de dogmă, de cari s'au perindat atâtea în scrisul autorilor religioși, în al doilea o variație pe teme abstracte, cu apropieri depărtate și mult căutate de lucruri, cu fraze obscure fiindcă vor să pară adânci, încărcate, prolixe și emfatice.

Am ales aceste două pasaje fiindcă sunt tipice pentru felul cum scrie Cantemir la această vârstă.

Cel din «Cartea de închinăciune» apare des în scrisul elevului proaspăt al învechitului Cacavela și îl vom întâlni în cursul «Divanului» ori de câte ori junele discipol al scolasticei grecești e cuprins de fumurile turburătoare ale abstracționismului și metafizicei.

«De vreme ce pre numele a marelui și a celui dintre înalturi Dumnezeu m'ai giurat a acestei a ta în Levinția Cristului intrată minte la o cale și la o ieșire să o scot foarte bucuros și într'adevăr spune-ți voi și nu te voi amăgi. Tu ești plazma și zidirea a vecinicului împărat, înfrumusețat în toate podoabele tale (căci Dumnezeu ceva grozav și neplăcut nu face)...

Și mai jos:

«Iar omul spre a lui hiresiă și firească a minții plinire etc...

Stilul «Divanului» însă e un stil religios, în esență: Poate n'ar fi fost deloc, dacă ne gândim la felul de a fi al lui Cantemir, dar având în vedere epoca în care el scrià și mai ales natura scrierii acesteia — o predică, în fond, asupra binelui și răului, cu prilej

de laudă pentru făptura mânilor Dumnezeești și pentru sufletul chemat să locuească în veșnicia cerului — înțelegem de ce stilul religios trebue să-și aibe în «Divan» locul de căpetenie. Și așà și e: avem stil religios și mai ales stil sentențios. Toată frumusețea lui dacă e, e din această cauză; ea, putem spune, a salvat stilul acestei lucrări, căci dacă cumvà Cantemir puteà ușor, dintr'o frivolitate de adolescent încrezut să divagheze și să ne dea un stil imposibil, ca în «Prefață» spre pildă, nu a făcut-o fiindcă nu s'a putut despărți, tratând un subiect religios, de tradiția care îl mânà dela spate și care constà în o întreagă literatură religioasă, cu fond și stil propriu.

Și ceeace e interesant în «Divan» e de a se vedeà tocmai evoluția pe care stilul religios o străbate în opera sa.

După părerea noastră stilul religios al «Divanului» înfățișează cea din urmă fază, bine definită, a stilului religios adevărat, a stilului religios al literaturii noastre vechi, căci drept vorbind, atunci numai el a existat propriu zis.

Cu Cantemir stilul religios adevărat sfârșește, căci la el e o înperechere de stil religios și stil de erudiție; un stil religios profanat, dincolo de care e, deci, cu neputință să existe o realizare nouă— «realizare nouă» zic, căci altmintrelea e o revenire la trecut a stilului religios.

Dincolo de acest stil puteà existà, de pildă, un stil științific, filozofic—moral, orice, numai stil religios nu puteà să se mai realizeze, nu mai puteà persistà—domeniul lui fusese încălcat.

Cantemir, prin urmare, însemnează după părerea noastră ultimul stadiu de evoluție a studiului religios; iar dacă cinevà ne va aminti de «Didachiile» frumoase ale Mitropolitului Varlaam, vom spune că acestea nu mai sunt stil religios ci «poezie» religioasă, că Varlaam vorbește pe tonul unui inspirat de harul divin și nu pe glasul cântărețelui de strană. Putem vorbì de Mitropolitul Varlaam ca de un Bossuet primitiv al nostru—negreșit, mutatis mutandis;— și în acest caz vom vedeà în stilul lui mai mult întâia fază a stilului nostru oratoric decât cea din urmă a stilului religios.

Din cauză că e în esență religios, tocmai de aceea, să remarcăm bine, stilul «Divanului» nu e atât de greoiu cât ar părea la prima vedere.

Ceeace e greoiu și face ca și stilul să se arate ca atare e conținutul, sterp și monoton, al acestei opere, dar stilul, ca unul ce nu se depărtează prea mult de tradiție și nu sufere prea mult de mania

de originalitate a discipolului lui Van Helmont, stilul e mai așezat, mai puțin bizar și de neînțeles.

Mai ales în cartea III, care se ocupă cu diferitele norme de purtare creștinească în viață. și dă sfaturi, fraza se mărginește la a fi numai sentențioasă și pare că, preocupat de adevărul moral religios și furat de scrisul textelor biblice, Cantemir uită să mai facă întorsături deconcertante de stil, deplasări dezastruoase de topică.

Aceasta nu însemnează însă că stilul «Divanului» nu e, tocmai fîndcă e religios, uscat, colțuros lipsit cu desăvârșire de avânt și coloare.

Dar a venit vremea să vorbim prin exemple:

«Acum dacă, după a ta proastă minte și rătăcită socoteală, cunosc că vrei să zici precum câte greutăți, câte răscoale, câte nevoi, câte becisnicii și câte blestemații, toate în mine sânt; și (după cum buiguești) eu să fiu mai rea decât tot răul și mai amară decât tot amarul, ci numai întru toate tot răul și tot răului potrivindu-mă asemeni. O, sărace și de trei ori mișelule. O, străinule de minte și lipsitule de creeri. O, cum una grăești și mărturisești și alta cei și poftești! Dară de vreme ce (cum zici tu, cu acea inimă strâmbă și cu acele buze mincinoase) sânt așà de rea, așà de cumplită, așà de amăgitoare și așà de aspră, căci în mine locuești și adevărat că ești să mergi în rai și de te-ar lăsa în voia ta și să te întrebe: voia-ți e să mori și să mergi în rai, au, să te în această lume a trăi las? Pare-mi și ce zic îmi pare? că adevarat de rai te-ai lăsà și de mine te-ai apucà, și spre rai cu ochi răi iar spre mine cu ochi buni ai căutà; și mai spre scurt; mai bine pre mine decât raiul ai alege» (p. 87).

Iată un pasaj luat la întâmplare. Cum spuneam, un stil religios însă mai profan, mai puțin consecvent, mai puțin colorat de arhaismul bisericesc, mai liber în sfârșit.

Cât despre exemplele de stil pur sentențios, numărul lor mare nu-mi dă curajul să mai citez, mai cu seamă că le vom întâlni fără să vrem în citatele ce vor urmà.

Dar stilul «Divanului» e numai religios sentențios?

Nu se prevăd, cel puțin, din el nouă fețe ale stilului cantemiresc? Da, și aceasta e încă o dovadă pentru ceeace spuneam, că stilul religios al «Divanului» e contaminat, prefăcut, denaturat și prin aceasta adus la ultima fază de stil religios.

Mai întâiu—ceeace afirmam mai înainte—nota de stil căsnit, științific, cu fraze abstracte și pedante, cari îmbibează fraza religioasă și o decolorează.

După aceea nota de originalitate iarăș amintită la generalități — care strică rostul cuminte al expresiei bisericești, îl «deranjează», îl contrariază.

«Hei fățarnică și pulbere ce ești lume! Dară căci mai bine scii tu că dragostea pe toate învince și biruește, care în inima unuia ca aceluia intrând și cuprinzând-o; adecă cea deplin și adevărată dragoste, toate acele carele mai sus mi le-ai pomenit cât sânt de rele, cumplite și de strașnice, toate în blânde, bune și în plăcute se întorc; când flămânzesc și înzestrează prin adăvărată și deplină dragoste, de toată hrana dulce și de toată băutura bine de îndestulit satură».

Și mai departe:

«pripacul cel ferbinte și arzând pălitoriu și geriul cel iute și vrăjmaș înghețător, în vântul cel ce primăvara în revărsatul zorilor suflă, se întoarce și spre (a trupului și a cărui slabului om îndemână se primesc, etc., etc. (pag. 72.)

E cevà în acest stil care ne vorbește de Cantemir.

Se mai găsește apoi în «Divan» câte o indicație, pe ici pe colo, de stil ce vrea să fie narativ.

. . . . . «și până într'atâta te urâse, că când le ziceà cineva că vor să moară, adecă să easă din tine, atuncea bucuriă nespusă și nepovestită le vinea și pe lângă acea fericită și nu în zadar bucurie, ori fie ce fel de cumplită, otrăvită și nemiloasă moarte în seamă nu băgà; ci nici intrând în foc, ca cum ar intrà în rouă: alții intrând în ger și în ghețuș, ca cum ar intrà în căldură și în feredeu, alții cu vine de bou bătuți ca cum ar fi cu daruri dăruiți, etc. (p. 70.)

Dar atras de stilul sentențios și de retorismul bizantin, Cantemir rareori reușește să rămână, în această operă, la narație, la o expunere liniștită de fapte,—perioadele la el curând ridică tonul și, rupându-și făgașul, devin curate tirade retoricești:

«O dulcele meu prieten! Dacă nu-ți ajunge, nici te ai îndestulat, că pre lume orice ai poftit nu ți-a lipsit. Au fiind tu într'atata cinste și slavă, gândești că vei murì? Au asemeni-te cu ceilalți oameni? căci ca tine cine este? sau cine ție se potrivește? Dar bunule meu prieten! căci în multe gânduri și socotele dându-te, ți înblânzești firea... (p. 60.

Și tot așà, în o mulțime de locuri, la fiecare pagină, aproape. E influența bizantină, a treia față a personalității stilistice a lui

Cantemir, de care am vorbit la început și pentru care spuneam că ne vor veni exemple în cursul lucrării.

Acest stil hrănit din vioiciunea de spirit caracteristică lui Cantemir va evoluà în «Hronic» la acele polemici cu Sarniție, etc., pline de viață și de convingere, de intensitate și de naivă sinceritate și voie bună.

Incheiem cu privire la stilul «Divanului» spunând că dintre operele lui Cantemir, stilul acesteia e cel mai puțin original.

Cantemir n'a avut încă timp să fie el însuș; tradiția stilului religios dăinue încă și doar din când în când colorile vii ale originalității sale încep să mijească. Până atunci fraza se mulțumește să sune ca într'un text biblic:

«Eu sânt faptă și plăsmuirea a vecinicului împărat și sânt grădina plină de pomii plini de roadă; și mai adevărat: vistiar plin de tot binele și sânt 7207 de ani de când într'ncest chip frumos Domnul meu m'au meșteșugit» (pag. 49).

Sau:

«Văd frumusețile podoaba ta ca iarba și ca floarea ierbei, bunurile tale în mânele tâlharilor și în dintele molielor, desfătările tale pulbere și fum, care cu mare grosime în aer se înalță și îndată deschizându-se, ca când n'ar fi fost se fac».

In «Istoria Hieroglifică» găsim din punct de vedere stilistic un Cantemir evoluat—ceeace e foarte interesant—și un Cantemir regresat—ceeace e numai caracteristic.

— Evoluat, fiindcă «Istoria Hieroglifică» e o operă mai de maturitate, scrisă la vreo 6 ani în urma «Divanului», timp în care debutantul cu scrieri filozoficești s'a copt și astâmpărat, s'a mai dresat în arta mânuirii condeiului, și-a mai limpezit și închegat stilul.

—Regresat, fiindcă subiectul lucrării, bizar ca și titlul ei, e mult mai stâncos și mai pretențios decât cel din lucrarea cu sentențe stoice în fraze biblice «Gâlceava Înțeleptului cu Lumea».

Apoi, «Istoria Hieroglifică» fiind o fabulă aplicată ca simbol la lumea politică și evenimentele din timpu-i, evenimente care mai de care mai ciudate, eră nevoie să se desfășoare un stil mult mai sufletesc, mai personal, mult mai neegal prin mulțimea diversă de fapte puse la contribuție, mult mai pestrițat prin sentimentele fe-

lurite puse în joc, mult mai nervos și mai paradoxal prin bizareria alegoriei și noutatea compoziținnii.

Așà cum e, și relativ la ce spuneam despre caracterul «psicologic» al stilului cantemiresc, «Istoria Hieroglifică» e poate — și cred că vom aveà prilejul să ne convingem — cea mai bogată în concluzii dintre operele lui Cantemir, în ea stilul cronicarului moldovean supunându-se la cele mai grele încercări, înecându-se uneori în întunecimi prozaice, înălțându-se însă și înviorându-se alteori sub imboldul unei simțiri vioaie, așternându-se anume ori în povestiri molcome și de rar pitoresc, închegându-se în sfârșit, din când în când, în limpede și aromitoare cuvântare.

Iată o prefață, stilicește, apocaliptică...

«Precum de toată probozirea vrednic să fiu, o iubitule!, foarte bine cunosc (că osteninţa cheltuită nu se jeleşte, fără numai când în urmă vr'un folos cumva nu aduce); de vreme ce, acea aiaveà ale lucrurilor pe această vreme trecute, istorie, precum este a se șiruì și după curând vremilor, care-și la locul său a se alcătuì, mai pre lesne mi-ar fi fost; cu care chip mai mult a te îndulci, și de sciinţa lor mai de saţ a te îndestula ai fi putut și așà nici truda mea până într'atâta în deșert, fără mulțămită și fără folos ar fi rămas» (pag. 3).

Și tot așà înainte urmează fraze nesfârșite cari se înfundă în neînțeles, în cele din urmă.

Dar, până a ne coborî în lăuntrul operei, să mai luăm și alt pasaj :

Iată pe acesta :

«Mai denainte decât temeliile Vavilonului a se zidì și Semiramis întrânsul raiul spânzurat (cel ce din șapte ale lumei minuni unul este) a sădì și Eufratul între ale Asiei ape vestitul prin albia-i a porni, între creerii Leului și tâmplele Vulturului vivor de chitele și holbore de socotele ca aceasta se scorni. Leul dar de pre pământ (carile mai tare și mai vrăjmaș decât toate jigăniile, câte pre fața pământului se află, a fi, tuturor sciut este) și Vulturul din vezduh (carile precum tuturor sburătoarelor împărat este cine și poate prepune ?) în sine și cu sine socotindu-se, și pre amănuntul în samă luându-se, după a firei sale simțire așà se cunoscură precum, mai tare, mai iute și mai putincioasă dihanie alta a fi nu se poate»... (p. 25).

Un pasaj cu totul altul. Ce pitorești sunt expresiile «vivor de chitele» și «holbore de socotele» și ce românește și cuminte se deapănă fraza până la sfârșit, par'că ar vrea să ne atragă în ițele

adormitoare ale unui început de basm. Iată cum așà dar, apucându-ne numai să cetim «Istoria Hieroglifică» cele două aspecte de stil se și ivesc, cel dintâiu încurcat, greoiu, paradoxal aproape, celălalt limpede, curgător, blând, poetic aproape.

In unul e Cantemir căutând să fie cu orice preț «original», în altul un Cantemir mai ascultător de cei ce au scris înainte-i și pe cari datoria lui de mânuitor mai departe al scrisului românesc erà nu să-i renege, să-i dezavueze, ci să-i desăvârșească, cel mult.

Am pronunțat adineaurea cuvântul «original». Despre spiritul de originalitate, de reformator, al lui Cantemir, spirit care am spus că constitue una din cele trei laturi ale personalității sale, n'am avut prilej să vorbim la analiza «Divanului» prea mult.

El apare însă mai accentuat și mai caracteristic în «Istoria Hieroglifică» și ne dăm seama mai bine de el aici, cu atât mai mult cu cât anume expresii întortochiate și contrariante nu vor mai puteà fi puse aici pe socoteala neîndemânării stilitice, admisibilă la opera de începător «Divanul».

Din chiar pagina I, în «Istoria Hieroglifică» acest spirit de originalitate țâșnește, și trece dealungul întregii opere ca un torent de apă peste o albie de prund pe care îl rostogolește, îl amestecă și târăște cu sgomot.

Negreșit «Istoria Hieroglifică» e o operă mai grea și mai diversă, în care e vorba de mai multă putere plăsmuitoare și deci de mai multă compoziție. Lui Cantemir deci îi trebuià o limbă mai bogată și mai felurită, cu mai multe mijloace de expresivitate.

Această limbă n'o puteà găsi, ca, în cea mai mare parte, pe cea din «Divan», în scrierile religioase, erà o limbă cu modulări nouă și Cantemir erà cel ce trebuià să le creeze. Cantemir trebuià de astădată să forțeze pe cât se poate fraza primitivă; să o complice, să o facă deci cât de originală și cât de proprie, cât de artificială și de neașteptată și prin aceasta cât de greoaie și obscură.

Așà dar nu chiar o tendință expresă de a rupe zăgazurile graiului românesc, de a-i violentà legile și reformà conținutul, ci o nevoie, o nevoie covârșitoare aproape, de a creà expresii nouă și preface pe cele vechi, întru cât numai așà, cel puțin în concepția lui Cantemir, fraza românească se puteà pretà la înțelesurile subtile, la nuanțele de idei și de stări sufletești, la faptele și personagiile subînțelese poate în «Istoria Hieroglifică».

Suflet larg, minte cultă și plimbată prin literaturi clasice și moderne, prin aleasă știință europeană, el se găsià, în fața limbii ro-

ANTICARIAT
CLUJ
Lei 25.—

mânești pe care o mânuià în scris în urma celei latine și poate și celei grecești, se găsià în dificultatea de a nu se puteà exprimà aproape și atunci a scos din imaginația lui conbinații de stil ne mai auzit, doar doar de va puteà oglindì în ele ascunzișurile minții sale.

Iar la aceasta trebue să mai adaogem și un spirit de încredere în sine și vanitatea de erudit care să-i permită să se joace cu legile unei limbi și să-l lase încântat atunci când e în stare să scoată din senin fraze sau întorsături de fraze cari poartă pecetie proprie și sunt ca un privilegiu al lui.

Din acest punct de vedere privit stilul «Istoriei» nu însemnează un progres față de al «Divanului». Fraza e mai încâlcită și mai artificială, mai înnăbușită și mai mutilată, pe când cea a «Divanului» erà mai modestă și mai clară, mai așezată și mai cuvioasă.

Da, așà cum îl vedem în această a doua operă a sa scrisă direct în românește, Cantemir pare mai stângaciu, mai novice, dintr'un punct de vedere, în arta stilului.

«Bucură-te vechiul meu prieten și în toate a nevoilor ca credinciosul și nedespărțitul meu tovarăș cercetând a ști se cade, că dragostea cea adevărată, care pururea către tine am avut și am din nenorocita privală privelii tale mai mult lipsită și despărțită a fi a suferì neputând și cu aceasta pricină întâi, la dulcea și nesătioasa-ți privire și înțeleaptă și filosofască-ți vorovire mai mult din suflet agiutorită decât cu picioarele sprejenită am alergat; [«ca dragostea în inima dospită, precum adesea slăbiciune, așà de multe ori vărtute peste putință naște»]; a doua pricină este, că eu tot adevărul cunoscând și năcazul, carile de către ai noștrii vicleni tovarăși ți s'au făcut bine înțelegând, cu înnădușala fără răcoreală și cu infocari fără stâmpărări inima mi s'au cuprins» (p. 161).

Acesta e stilul curent al «Istoriei Hieroglifice», pe când al «Divanului», mai simplu, mai sistematic, mai silogistic dacă se poate spune— fiindcă îmbracă de cele mai multe ori raționamente și desvălue sentențe, sunà, ca să facem o confruntare, de obiceiu, așà:

«De toate dar și pentru toate păzit să fii, mai vărtos pentru a curviei poftă; căci neprietenul diavolului cu multe (însă pricina având) a amăgì poate; iară mai lesne cu muierea frumusețea care, ca focul sau ca marea este de cumplită, precum Thales filosoful bine cunoscut și zice» (p. 125).

Dar dacă stilul «Istoriei» prezentă aceste lacune, nu se poate spune că din alt punct de vedere, nu înfățișază un progres remarcabil față de stilul «Divanului».

Față de stilul din acesta, din punct de vedere al puterii de comprehensiune, de exprimare, al vieții de sentiment și de gândire care se mișcă sub el, stilul acestei opere mult plăsmuitoare e incomparabil superior, e ceeace însemnaază un fluviu față de o apă stătătoare, sau o pajiște primăvăratecă față de o miriște stearpă și monotonă.

In termeni estetici stilul «Divanului» e mort și schematic, cel al «Istoriei Hieroglifice» e plăsmuitor, creator.

Așà se explică cum în lăuntrul acestei opere vom găsi o variație de genuri stilistice uimitoare aproape și cum din când în când, cu toată lipsa de proporție între capacitatea stilistică a limbii de pe atunci și bogăția sufletului lui Cantemir, adesea frumusețí surprinzătoare țâșnesc din cuprinsul învechit al operei, ca izvorul legendar sub toiagul binecuvântării...

Și mai ales luând în parte genurile de stil ale «Istoriei Hieroglifice» ne dăm seama cât a păsit înainte Cantemir cu meșteșugul de a scrie, atât de primitiv și de searbăd pe vremea aceea.

Vom analiză deci pe rând aceste genuri.

Am spus că în «Divan» stilul reprezentat e cel sentențios și că acest stil religios e adus în această operă la ultimul stadiu al evoluției sale.

Afară de stilul acesta nimic nu se mai găsește bine definit, ci se presimte numai, în opera aceasta.

Așà de pildă stilul narativ. De el nu se poate spune decât că se presimte. In «Divan» Cantemir nu se supune la expuneri de întâmplări din trecut sau prezent, pe cari să le toarne în fraza curgătoare, epică a stilului narativ. Cuvântul i se epuizează curând și faptul care puteà fi expus în desfășurări stăruitoare de expresii se consumă în limita câtorvà rânduri avare.

In «Istoria Hieroglifică» însă Cantemir se complace mai mult în arta de a scrie; faptele îl atrag mai cu stăruință prin perspectiva felului cum pot fi grăite, a gradului în care îi pot da lui prilej de a compune și a stilizà; asupra lor el se oprește deci și, cevà mai încrezător în puterile condeiului, le va stăpâni în lungi și nu rareori pline de aromă, narațiuni.

«Odănuară erà un om sărac carele într'o păduriță sub o colibiță, erà lăcuitoriu. Acesta mai mult de zece găini, doi cucori, doi miei și un dulău, altă cevà după sufletul său nu aveà. Deci dulăul atăta erà de bun păzitoriu și atâta de tare în giur împregiurul casei străjuitoriu cât nici frunza de

vânt să să clătească, și, el asupra sunetului să nu se năvrăpească, cu putință nu era. Dulăul așà pre dinaintea casei pururea se află, iar găinele în podul colibii se culcà; meii noaptea dinaintea ușii în tindiță iar omul ostenit și orbit dacă veneà dela lucru, în colibiță se așezà. Ce cât au fost despre partea mea măcar că, precum zice zicătoare, nici o piatră neclătită n'am lăsat, însă nu numai de vrăjmășia dulăului, cât de gardul denafară nu m'am putut lipì nu numai cât la găini în pod nu m'am putut suì»..!! (pag. 70).

Frumoasă, curgătoare, de o prietenoasă și sinceră intimitate narațiune. Aproape că nici nu mai recunoaștem pe Cantemir. El, scriitorul căruia îi plăceà să se învălue în nori de fraze incâlcite și obscure, cu termeni pestriți și inversiuni căsnite, cu perioade nesfârșite și niciodată duse cu bine până la capăt, iată-l acum lăsându-se pe aripa odihnitoare a povestirii să alunece ca o adiere pe cursul cuvintelor ce vin simplu și fără de împotrivire.

E stilul narativ prin excelență și la nici un cronicar dinainte de el, oricât de frumos și de băsmuitor ar fi scris, nu e cu atâta vigoare și expresivitate reprezentat ca, incidental, în această povestire intercalată în expunerea obscură de obiceiu a «Istoriei Hieroglifice», ca un luminiș într'un mijloc de codru.

Dar să mai căutăm, poate această poveste nu e singură și, poate, la ea vin să se solidarizeze și alte exemple cari ne-ar puteà îndrumà spre mai multe și nouă concluziuni.

Iată o narație frumoasă, curgătoare, mai nouă și mai atingătoare, poate, ca întâia, povestea Liliacului (vezi cursul de Istoria Literaturii vechi al d-lui Bianu).

«Eu odată, pe malul mării în borta unei stânci locuind, într'o zi eclipsis de soare s'au făcut, atâta cât ochii a toată jigania închizându-se, fiecare la culcușul său ca de sară așezându-se, singur eu și cu luminoși ochi toate malurile în sus și în jos cutreerând. In așà nopți nădăjduindu-mă și de nepriatini nici cum în grijă purtând, spre latul mărei câtevà mile de la uscat m'am depărtat; unde soarele din umbra lunii scăpând și tot deodată razele și pre fața pământului lovind, noaptea mea scurtară și ziua altora lungiră; unde neprietinii mei vecinici, Rândunelile văzându-mă din toate părțile a mă bate și în toate locurile a mă trage începură (că precum liliacul seara, așa nepriatinul ziua îsbândii pândește).

Eu, de multa lumina soarelui viderile tâmpindu-mi-se, ca alte dobitoace prin tunerec încoace și în colo, de a neprietinilor lovituri și boldituri ferindu-mă, orbecăind mă feriam» (p. 155—56).

In sfârșit stilul narativ abundă în Istoria «Hieroglifică» și de puține ori la un nivel mai jos de frumusețe ca în exemplele date. Toate povestirile diferitelor animale ce iau parte la disputa dintre cele două monarhii, a Leului și a Vulturului, după aceea diferitele legende despre păsări, toate sunt la un loc tot atâtea izbânzi ale stilului narativ, care stil își găsește însă cea mai frumoasă expresie în povestea Vulpei, pe care o auzirăm mai adineaurea.

E partea frumoasă, senină, limpede ca un pârâu de munte, și plină de interes a stilului «Istoriei Hieroglifice».

Dar restul acestui stil e la înălțimea celui narativ? Nu, de sigur.

Căci ce este «Istoria Hieroglifică»! E o lucrare simbolică în care, fie că se face aluzie la evenimente și oameni politici din vremea aceea, fie că nu—aceasta nu ne interesează—se voește a se înfățișà o ceartă între două împărății, ce ar puteà fi și două împărății omenești, cu animale ale căror firi și apucături pot aveà aplicație și la lumea noastră.

O lucrare deci în primul rând de psicologie—am zice, psicologie socială—cu roluri în cari foarte bine ne-am mișcà noi oamenii, cu demonstrații și discursuri pe calapodul minții noastre, cu acțiuni în sfârșit cari trădează pasiunile noastre.

O dramă, prin urmare, din viața noastră, o dramă povestită în chip de roman și montată cu decor de fabulă.

Lui Cantemir îi place, în cadrul ei, să pună în scenă personagii, al căror suflet ne interesează în primul rând—perfidia cameleonului, de pildă, șiretenia clasică a vulpii, înțelepciunea așezată a lupului, îngâmfarea prostănacă a struțului, etc. — tablouri sufletești cari se desăvârșesc în alcătuiri stilistice.

Cum va fi în acest caz stilul «Istoriei», în general?

Va fi un stil abstract, un stil de caracterizări de note sufletești, de idei în orice caz, și e foarte interesant să vedem cum se comportă Cantemir în această primă tentativă de a se da limbii românești abià născute funcția grea de a îmbrăcà un fond abstract, psicologic, de a fi adică susceptibilă de un stil științific, intelectual mai bine zis.

Un exemplu:

«Vidra cu neamul și cuvântul și-au pierdut, că cine poate măcar cu mintea două firi într'un ypochimen cuprinde? Sau cine vreodată pasăre dobitocită sau dobitoc păsărit au văzut? Vidra zise: într'acest chip și eu mai dinainte pentru himera filosofilar nu săvârșiam a mă mira și peste putință

BIBLIOTECA ACADEMIEI R.P.R. FILIALA IAȘI

a fi în fire, precum și voi acum, socotiam. Ce de vreme ce Brebul s'au făcut peşte, cu cât mai pre lesne va fi pasărea sburătoare a se face dobitoc ca cele în patru picioare îmblătătoare și încă mai aeveà de veți vreà spre aceasta să vă pricepeți, întâi a sci vi se cade, că ce hotărâre are Trigonul la Matematică, aceiași are silogismul la Loghică, a cărora hotărâre mai sus v'am pomenit» (p. 39).

Și mai înainte de a trage vreo concluzie să mai cităm. Ce spune «vechiul și neclătitul priatin», Inorogul de Crivăț, cucunozului.

«Nevoesia lucrurilor tâmplătoare între următori îndemânarea au scornit îndemânarea, din cea înainte mergătoare symbathie orice symbathie fiica asemănărei este și din dragoste se naște, dragostea priința întemeiază și bunăvoința ține necurmată («este dară prieteşugul între muritori lucru preà de minunat, de vreme ce cu chipul, carele mai denainte nici cunoscință nici de dânsul vre-o știință au avut, pre acela din strein al său și biric îl face; în scurt, alt el într'altul și alt altul în sine este, trăește și viețuește»); tot dacă prieteşugul în linește agonisit, nădejde pune, că în tulburate și împotrivnicile tâmplări de aguitorința și împreună pătimaș să-i fie» (pag. 316).

«Așa dară, pe mine pe când pomenitele locuri a mă încăpeà n'au putut, încape-mă lărgimea meidianului dragostei tale, pentru prieteşugul, pre carle pururea între noi nesmintit și nebetejit am păzit (căci în laturi a mă da am socotit până va trece urgia)» (p. 317).

Cum vedem, suntem în plină teorie asupra «sympathiei și prieteşugului», cu note... genealogice și caracterizări psicologice.

«Și așà și Vulpea dialectică iară nu filosoafă se află. Vulpea măcară că de-ar fi îndrăsnit lucrul acesta singură la cap a-l scoate ar fi putut (însă precum adese a face Dialecticii s'au obișnuit, adică la vreme de strâmtoare cu strofe și sofismate, precum și oștenii, când cu mâna și cu sabia a birui nu pot, cu mihanii și strataghemate se slujesc» (p. 64).

Pretutindeni deci caracterizări. Stil care se aplică numai la note sufletești, un stil abstract, constituind o veșnică noutate pentru oricine trece dela cronicarii obișnuiți la Cantemir.

E o nouă și mult mai grea însărcinare care se dă limbii românești și, lăsând la o parte laturea de bizar, de grotesc sau de anormal în orice caz, a acestui fel de scriere, nu se poate spune că Dimitrie Cantemir, supunând cel dintâiu în mod stăruitor și consecvent, fraza românească la noțiuni și judecăți de natură pur abs-

h93.931

tractă, nu e un virtuos al stilului românesc vechiu, căruia îi dă am zice un timbru nou, o capacitate nouă.

Stilul acesta intelectual, cum l-am numit, e mai evident pentru cel ce se obosește să străbată opera în tot dealungul ei. La fiecare pas nota sufletească subtilizează stilul, îl rafinează, îl abstractizează și ne dăm seama că ne aflăm în fața unui intelectual, care vorbește ca atare.

Iată fraze culese la întâmplare ; mai întâiu pasajul:

«Pentru aceasta dacă, de-ți este vrajba cu aceste dobitoace din necunoștință, șterge-ți rogu-te ochii de pravul zavistiei și painjiga pismei de pre față îi ridică și inima asupra răutății și a vrăjmășii împetrită privindu-ți, cunoaște și după aceasta un soroc drumurilor și îmbletelor poftelor tale pune-ți iară de-ți este nepărăsirea vânatorilor, vrăjitorilor și a mrejitorilor, căci cu tot adevărul socotește, adecă precum de acestea a nu te părăsi dreptate ai ascultă puținele, te poftesc, dela mine, carele pentru adevărata dragoste, care către tine am și mai cu deadins, pentru curata iubire care către adeverință țiu, afară din tot țircalamul lingușitorilor și precum regula adevărului poftește a ți le povesti, și cum sânt a ți le dovedi, mă voi nevoi» (p. 34).

Ce stil mai învăluitor de nuanțe sufletești putem găsi (deși poetul din Cantemir ajută, cu oarecari metafore, să concretizeze abstractul sufletesc).

De sigur, în raport cu «Divanul», e un mare pas făcut înainte, «Divanul», în care abstractul se mărginia doar la stereotipe sentențe, pe când aici el se extinde în caracterizări, în judecăți și argumentări stăruitoare, într'un fel de dialectică pusă în gura animalelor.

Dacă acest fel de stil reprezentă o parte viguroasă și de progres a stilului cantemiresc, tot lui se datorește și obscurul acela atât de caracteristic frazei lui Cantemir; și care nicăeri nu-i mai frecvent și mai surprinzător ca în «Istoria Hieroglifică».

Care e deci, din punct de vedere stilistic, partea cu adevărat trainică și caracteristică a «Istoriei»?

E stilul descriptiv.

«Iar când mâna cea de aur cu degetele de trandafir din vârvurile munților flori culege și mănunchele negre de cele albe alege, Hameleonul, după obicei, la ispitele răutăților școala vrăjbilor și cercetarea străjilor de grabă purcese, pre carile într'un suflet cutreerând...» (p. 257).

Un pasaj ca acesta (oricât ar fi el de puțin al lui și împrumutat) iartă pe Cantemir de toate scăderile. Românească-i cât se poate de frumoasă, iar cuvintele sunt suave și poetic alese.

Ce să mai zicem de următoarea descriere de luptă?

«Mânie ca aceasta vărsară, vrăjmășie ca aceasta arătară, gătire ca aceasta făcură, tunară, detunară, trăsniră, plesniră, răcniră, piuiră și din toate părțile cu mare urgie marile acestea jigănii asupra micșoarelor musculițe se răpeziră;...

«Iară subțirele și otrăvit acul albinelor, viespilor și a gărgăunilor cu carile ele în locul sulițiĭ și a săgeții se întrarmă, cât de pre lesne în palma păsării sau în talpa jigănii îl înfigeà, al căruià cumplită durere nu numai cât trupul le beșicà, ce încă până la inimă pătrunzând, la ficați le străbăteà.

«Și așà muscile, pupă ce în aer, pre cât vreà, pre pasări oboseà, trântorii buciumul de întonat cântà și cu toatele de isnoavă la ospăț și la masă se așezà, nici cumvà Leilor sau a altor jigănii călcături și stropșituri în samă băgând...

«... Pentru ca puținteluș duhurile înfocate să-și răcorească și puterile slăbite să-și odihnească, buciumul de întors cântară și pentru ca stomahurile leșinate să-și întăriască, la ospăț se așezară, dar nici aceasta cu vre-o ticneală a le fi putù, de vreme ce mulțimea țânțarilor și a muscelor carile nu numai a mesii ci și a tot pământului față în jur împrejur acoperià și atâta aerul cu micile lor trupuri, ca cu un fum și praf umpluse, cât jigăniile de mare ostenință, mai adesea duhurile a-și trage vrând cu văzduhul împreună și micile acele lighioni cu nările sorbià, carile până la plămăi mergându-le, mai mare înădușală le făceà; jigăniile sărià, se trânteà, suspinà, sternutà, capul li se învârtejà, greața li se scornià iară altă ceva nici procopsia, nici își folosià» (p. 187-88-89).

E... Batracomiomahia lui Cantemir acest pasaj descriptiv, plin de vioiciune și de plasticitate, reușind să exprime, prin mijloace cari nu se sfiesc să devină chiar onomatopeice, ridiculul unei bătălii cu desăvârșire originală și pentru înfățișarea căreia nu e nevoie numai de o închipuire fecundă, dar și de stil, de un stil variat și încăpător, șăgalnic și nervos, în sfârșit un stil la înălțimea și de vigoarea închipuirii acesteia însăș.

Se găsesc apoi, în legătură cu cele spuse până acum, o mulțime de descrieri sufletești, descrieri de situații foarte sugestive :

«Aceasta (cucunozul) este din fire cu socoteală înaltă; cuvântul vreodată gios să-i rămâe nu primește, însă multe grăește dar puține isprăvește;

la mănie iute, la foame nesățioasă este; zic că viţelul întreg deabia îi este de gustarea dimineţii, iară la ospăţul prânzului cu taurul şi cu cămila nu se satură. Despre partea stomahului aşa, iară despre partea sufletului cu multul mai mult nesăţios şi nesăturat este; prin olaturile ei, altă jiganie nu numai cât a nu vieţui, ci nici a trece, fără primejdie, poate» (p. 54-55).

Stilul poetic e bine reprezentat în «Istoria Hieroglifică». Am văzut aceasta şi din unele din paginele citate. Ne vom convinge, poate, mai mult cetind:

«O, blăstemat ciasul acela în carile lăcrămos ochiul meu nu te vede şi norocită ziuă în care de privala ta depărtată stau! Soarele nu răsare, stelele nu luminează şi ziua ca ziuă să nu se arate nopţii aceia în care braţele mele nu te îmbrăţişează şi ţiţele mele la tălpile tale nu se alăturează! Vulturul ceresc ascunsele inimilor şi tainele sufletelor ştie, pre care neminciunos şi credincios martur pui, că în ciasul în carele cu lipsa nespuselor tale lumini mă pândesc, îndată fontanele Nilului din ochi neîncetat îmi isvoresc şi suspinele înfocate din inimă decât para lăstarului mai înalte şi de cât scânteile Etnii mai înfocate îmi isbucnesc, din tine ales, o iubitul meu! toate trupurile ciunguri de copaci părjoliţi şi toate chipurile tăciuni în tină potoliţi ochilor mei se văd şi sufletului meu se par; ah, pustie şi de cât cu moartea mai omorâtă eu, când neînfrântă voia ta asupra mea mihnită voi cunoaşte!» (p. 263—64).

Şi în felul acesta continuă încă o pagină elegia aceasta în proză plină de duioşie şi de simţire, presărată cu imagini destăinuitoare, bogată în izbucniri sufleteşti.

Acest stil poetic iea, nu rare ori, nuanţa retorică şi aceasta nu e singura influenţă bizantină reprezentată în stilul cantemiresc. Chiar în pasajul citat, jalea frizează afectarea, dar afectat, lirismul lui nu e mai puţin poezie.

Tot pe seama stilului poetic trebue să punem o tendinţă care revine des la Cantemir şi pe care trebue să o atribuim influenţei graiului şi literaturii, dacă se poate vorbi pentru acele vremuri de o «literatură» poporană. E tendinţa de a apropia termeni cari să rimeze, dând astfel, acolo unde Cantemir vrea par'că să introducă mai multă savoare poetică, frânturi de vers, am zice, cari ne amintesc poezia poporană.

Cunoaştem pasajul «într'o păduriţă, subt o colibiţă», sau în cel mai adineaurea citat:

«Mânie ca aceasta vărsară, vrăjmăşie ca aceasta făcură, tunară, detunară, trăsniră plesniră, răcniră, piuiră».

Ca și când ne-am găsi în fața unor versuri populare onomatopeice :

Și mai departe:

«Jigăniile sărià, se trântià, suspinà, sternutà, capul li se învârtojà, greața li se scornià».

O mulțime de expresii dovedesc un pronunțat simț poetic, metaforic, la Cantemir. El are imaginația plăsmuitoare și acolo unde am crede ca stilul lui să rămână stins și sec, el se colorează cu metafora și se îmbracă în concret :

«Căci Vidra nu puține făclii topise asupra cărților filosoficești, (pag. 39).
«Că mare scrâșnetul roatelor astupă voroava cărăușilor (p. 47).
«De sula zavistiei împunsă, (p. 66).
«In vârtopul de socotele și în holmuri de chitele (p. 159).
«Vivor de chitele și volbură de socotele ca aceste se scorni (p. 25).
«Șoarecele încă bine cuvintele nu-și închee și măța în oala stomahului, în tigaia măiurilor a-l prăji și în vasele maților a-l scoate începù» (p. 159).

Idem:

«De săgeata lutului nerănit și de tămplările țărnii neprăvuit» (p. 235).

Minunata expresie ca:

«Răsboiul cuvintelor să-mi abat».

Și multe altele cari se găsesc presărate și sclipesc în lucrarea aceasta încâlcită și grămădită, ca niște dâre de lumină într'un întunerec de beciu, trădând par'că starea sufletească a autorului, care istovit în sforțări de operă originală respiră din când în când în aerul liber al poeziei simple și odihnitoare.

Propriu zis e stil metaforic, dar cum metafora e forma genezică a poeziei, i se poate spune «poetic».

Cantemir, cum am mai spus, și sub influența pe care am numit-o odată, are și un stil poetic-retoric care în opera lui aridă și severă se destăinuește cu o frăgezime de simțire ce impresionează. Mă mulțumește să citez:

«De care lucru precum liniștei mării așà dragostelor tale de crezut și în cuvintele tale de sprijenit n'au fost, nici poate fi; căci din nimica în înalte de urăciune valuri te înalți și fără nici o pricină liniște în tulburare și furtuni de mânie ca aceste îți întorci, cât ticălosul inimii vas, în ochean fără fund și mare fără margine ca acestea îți întorci, cât ticălosul inimi vas în

ochean fără fund și mare fără margine ca aceasta, undevà liman de năzuință și liniște de mântuință a află nu poate;...

«Fă-ți voia, plinește-ți pofta, negura din vârvul munților s'au ridicat, nuorii de pe fața soarelui s'au mutat, tot spinul și piadeca din cale-ți s'au luat și fără de nici o siială strânge, îmbrățișază, dulci sărutaturi și a trupului încălziturі, cu acest acmu, de curând și proaspăt ibovnic vă împărțiți.

«Eu m'am vechit, m'am veștejit și ca florile de brumă m'am ofilit, soarele m'au lovit, căldura m'au pălit, vânturile m'au negrit, drumurile m'au ostenit, zilele m'au vechit, aii m'au înbătrânit, nopțile m'au schimenit și, decât toate mai cumplit, norocul m'au urgisit și din dragostele m'au isgonit; iară acesta nou, voios, vlagos, ghizdav și frumos, ca soarele de luminos, ca luna de arătos și ca omătul de albicios este; ochii șoimului, pieptul leului, fața trandafirului, fruntea iasminului, gura bujorului, dinții lăcrămioarelor, grumazii păunului, sprâncenele corbului, părul sobolului, mânul ca aripele, degetele ca raziele, mijlocul pardosului, statul chiparosului, peliția cacumului, unghele inorogului, glasul bubocului și vârtutea colunului are» (pag. 26—161).

Această ultimă parte a citatului e tipică și pentru ce am spus adineaurea asupra căutării de cuvinte cari să rimeze, dând frazei o întorsătură mai poetică.

Și tot așà putem cità și pagină următoare și altele la fel.

E caracteristic stilul acestor pasaje. Cantemir numai când vrea să facă—să-i zicem cu un termen general, știință—e apocaliptic; imediat însă ce apucă pe panta atrăgătoare a frumosului și se încântă de o priveliște pe care o va descrie, de o întristare pe care o va revărsà în graiu, de un eveniment pe care îl va narà în fraze epice, stilul lui se purifică, se limpezește ca sub adierea unui vânt parfumat și se face docil ca să îmbrace, frumos, frumusețea gândului.

Așà ajunge la un pitoresc cum numai cronicarii cu graiu dulce au știut să ni-l dea și pe care în ce privește pe Cantemir—nu-l analizăm aici rezervându-ne pentru «Hronic», unde se află redat într'o măsură mult mai expresivă.

Terminând cu caracterizarea stilistică a «Istoriei Hieroglifică» vom spune:

Acest stil prezentă—ceeace am mai afirmat, dealmintrelea—un progres și un regres față de al «Dvianului», regresul însă în mică măsură față de progres.

Mai întâiu un stil mult mai original ca al «Divanului». In «Divan» avem mai mult un Cantemir al cărților bisericești și de morală, către cari îl îndreptà necurmat și indirect subiectul acestei opere,

plus lipsa de originalitate a debutantului în veșnică nevoie să se inspire de aiurea, cum și cultura vremii. Aceasta îi salvează și îi vatămă totodată stilul.

Il salvează punând frâu observațiilor de stil la cari s'ar fi dedat presumțiosul tânăr erudit;

Il vatămă, reducându-l la cevà schematic, cevà de clișeu, prea puțin trădător de suflet, monoton până la exasperare și tot atât de sec și de sărac.

Nimic mai felurit, din potrivă, ca stilul «Istoriei Hieroglifice», mai bogat și mai interesant față de al «Divanului».

Dar ceeace face greoiu, și din acest punct de vedere inferior acestuia, stilul «Istoriei», sunt perioadele nefaste pe cari Cantemir, ca să cuprindă fondul atât de felurit și bogat, nu se poate abține à de a le face.

Și atunci fraza lui devine un dedal în care e imposibil să nu te rătăcești, negreșit, dimpreună cu autorul.

Aceasta cu atât mai mult, cu cât Cantemir are un stil prin excelență sintetic. E interesant să reținem această însușire, fiind o influență a limbilor clasice—sintetice, cum se știe, față de cele moderne cari sunt mai mult analitice.

Exemple ar fi în zadar să mai citãm. De ajuns că și prin aceasta Cantemir dovedește că posedă stilul cel mai cult din literatura noastră veche, cel mai literar, căci limba literară e sintetică — una din marile ei caracteristice—pe când cea a poporului analitică.

Unde e din acest punct de vedere stilul simplist al lui Ureche sau Neculce față de al lui Cantemir! Doar Neculai Costin i se apropie.

Să dăm totuș, la întâmplare, un exemplu:

«Va sci dară Domnul nostru milostiv că în aceste zile cu osteninţa a unor priatini credincioși și prin multe crunte ale noastre sudori cât și talpele, prin aspre și ascuțite stânci călcând, ni s'a beșicat, și prin dese și ghimpoase hinciuri scociorând, părul ni s'au jupuit și piaile ni s'au despoiat, și așà după multe priveghieri și alergări, pe cel de cap nepriatin la mare strâmtoare l'am coborât și în mâna șoimului ca în nerupte și nedezlegate legături l'am lăsat, cu toții buna nădejde având ca și ostenințele noastre în deșert să nu iasă și acel cumplit nepriatin sfârșit răutăților să-și pue» (p. 278).

Așà dar aceasta e o superioritate, am spus, față de stilul «Divanului». Alta mai e în bogăția și varietatea genurilor stilistice pe cari le-am văzut și din cari unele apar la Cantemir întâia oară în literatura noastră veche.

E stilul «Istoriei Hieroglifice» ca o apă adâncă în care se reflectă toate peisajele cerului: ici o bucată de nor care întunecă și înnegrește totul, colo un petec de senin care mângâe și odihnește privirea, dincolo însângerare de amurg sau zâmbet liniștit ale zorilor.

Un pasaj descriptiv care odihnește sufletul, un altul narativ care îl leagănă și adoarme, un al treilea, retoric, care îl atâță, un lirism plângător care-l înduioșează. (A se ceti pasajele cari exprimă jalea Inorogului, de pildă ș. a.)

Toate aceste genuri sunt reprezentante cu o virtuozitate rară pentru vremea aceea, impresionantă pentru oricine a străbătut «Istoria Hieroglifică», după ce în «Divan» se obișnuise să vadă un scriitor plin de stângăcie și de casnă, rudimentar în fraze, greoiu în exprimare.

Trecând la «Hronicul Româno-Moldo-Valahilor» dăm de un Cantemir în plină eflorescență stilistică.

Cele trei laturi ale personalității stilistice a lui Cantemir, spiritul de originalitate și nevoia de împrumut străin, se cumpănesc, se armonizează, și stilul capătă aspectul de ceva închegat și integral.

Să cităm din Predoslovie:

«Cândailea părea-se-va cuiva, precum aceaste, carile noi acum făgăduim și înainte slobozim, că nu buhnițe de puști omenești ci lătrături de Cerberi și de mici țincșori fricoși; nu platoșe și scuturi, ce beșicuri de vânt înflate și pe apă înnotând; nici deciia arme de biruință purtătoare, ce cuvinte în samă nebăgate și nevoință pentru deșartă slavă, în zadar cheltuită, să fie, va părea? Credem și știm. Insă către aceasta încă mai știm, precum că părerea scaunul adevărului a răsturnà sau locul a-i cuprinde, nici cum nu poate» (p. 9).

Dela început ne izbește plinătatea—dacă nu armonia acestui stil. Ceva par'că sculptat în bronz, bărbătesc, reliefat ca o inscripție în piatră. Și mai departe:

«Cu care cea de de mult potolită și sub răcita cenușe zavistii învălită scântee, intr'a urii și clevetii pojar să o atâțăm și să o ijdărim».

. . . «Insă pe fiete care rătăcită voe stăpâni-o-va zisa înțelepților».

«Cu care lege și povață, orice acru ar fi cu dulce vom gustà; și oricât de ascuțite ar fi a chitelelor dovediri veseli le vom suferì, numai a neimatei conștiinți întregiune să păzim» (p. 10).

Ne dăm seama dela început că ne aflăm la ultima fază de evoluție a stilului cantemiresc,—de data aceasta el izbutește să dobân-

dească dela Cantemir tot ce-i puteà da el din trăinicia sufletului lui, din arta lui cultă din avântul lui de exilat, din bogăția-i de gânditor.

Dar să străbatem «Hronicul Vechimei a Româno-Moldo-Valahilor», conducându-ne după aceleași norme ca la celelalte două,—numai așà putând înțelege partea de evoluție, progres realizat de el pe cale stilistică.

Cu istoricul său Cantemir se decide să intre în sfârșit în tradiția scrisului românesc, venind în rândul cronicarilor, luându-și locul ca continuator la opera începută de «săracul Grigore Vornicul», reluând tradiția unchieșilor sfătoși prin ale căror gene albite început-au întâia oară să se lumineze zări pentru neamul nostru,—să se lumineze, fiindcă întâia oară ei și-au întors privirile spre trecutul apus, spre limanuri cari ar fi fost albe de aureola gloriei, dacă soarele lor n'ar fi fost scăpătat de mult și nu le-ar fi înecat negura depărtărilor.

Erà un dor și un vis al lui. Exilatul dela Stănilești, pribeagul favorit al curții imperiale rusești, fostul zălog la Poartă, vânturatul prin atâta țară străină, nenorocitul Domn, simțià că prea nu izbândise nimic pentru țara pe care o iubià și prea erà amenințată de puhoiu această biată țară, pentru ca, cu cea din urmă ardoare pentru binele ei și ca un ultim prinos adus patriei, cu o ultimă dorință și o ultimă nădejde, să nu-i arunce, pe valurile cari se apropiau să o cuprindă, în chipul acelei faimoase «bouteille à la mère» a poetului francez, acest manuscris în care se închideà un suflet, palpità o dorință și se amintià un trecut, se sbăteà o dovadă și se celebrà o mărire.

E un crez, un crez național pe care amărîtul pribeag și-l spune ca o rugăciune de seară, în amurgul vieții; o revărsare sufletească în apropierea ultimului ceas, cel din urmă strigăt al unui știutor de adevăr care presimte că va murì înainte, poate, ca lumina să se facă și ca judecata dumnezcească să se pronunțe.

Atunci el va face această spovedanie, va depune această mărturie, suprema convingere va ieși din pieptul lui strigând:

«Nu, acest neam nu trebue să piară; îl păzește un trecut și îl chiamă un viitor; nu, lăsați torentul să-și adune șuvițele resfirate!»

Așà dar mult suflet în «Hronicul Vechimei».

Da, suflet cât nu suntem obișnuiți să găsim la scriitorii vechi, — la el mai cu seamă.

Cantemir se plânge și se bate cu mâna în piept, se vaetă de nedreptatea săvârșită și se ceartă, polemizează cu Sarniție și oricând pare că vrea să strige: «e o crimă, o crimă ceeace faceți!».

Atunci câtă deosebire între această operă și celelalte? Acolo tânărul presumțios care vrea să înspăimânte lumea cu erudiția-i precoce sau să jongleze cu imaginația-i plăsmuitoare de povești și fabule, aici omul bătrân și îndurerat de pribegie; acolo iubitul de abstract și speculații, dincoace omul ce sufere de dorul patriei părăsite; în o parte temerarul reformator al limbii noastre, ahtiatul după originalitate cu orice preț, în cealaltă parte gladiatorul aduvărului ce trebue spus fiindcă numai el e mântuitorul; în sfârșit, intelectualul sterp și inutil mai înainte, luptătorul viguros și desnădăjduit, acum.

In așà împrejurări se produce stilul «Hronicului». Ca atare, ușor ne va fi să-i urmărim desfășurarea, să ne apropiem de el și, ca în preajma torentului ce cade din vârf, să-i ascultăm spuza de glasuri cu cari plânge de durere, se svârcolește și chiamă la izbânda împotriva stâncilor ce-i stau în cale.

Ceeace îl caracterizează în general, și tocmai datorită împrejurărilor sufletești în cari s'a produs, e că stilul acesta oglindește dela început până la sfârșit un Cantemir Român cu adevărat, oglindește spiritul românesc, lăsând să transpire din el, pe cât se poate, însăș firea poporului nostru, cu spontaneitatea și vioiciunea lui de simțire, cu nota lui glumeață, cu iubirea de cinste și dreptate, cu sinceritatea-i înduioșetor de caldă și pasiunea-i răsboinică.

E o producție pur românească a scrisului nostru, și ca atare în istoria noastră literară în care ea intră deabinelea, însemnează o înaintată evoluție, o culme.

Mai întâiu de toate un stil propriu, curat de influență străină, pornit din suflet și alcătuit din elementele lui, nu din cele *artificiale*, ale minții.

Apoi o bogăție și o varietate admirabile. Genuri stilistice pe cari nu eram obișnuiți să le întâlnim în literatura veche, reprezentate cu succes în «Hronicul» lui Cantemir și arătându-ne că prin el limba românească scrisă a crescut mult și a căpătat nouă și interesante mijloace de exprimare.

Găsim mai întâiu în «Hronic» pe cronicarii noștri vechi—în rândul cărora am spus că intră cu această operă Cantemir—în pasaje pur cronicărești ca în «Bătaia a tuturor Ellinilor la Troada și răsipa ei».

«La anul mai dinainte de Domnul Hs. 1194 iară dela Adam 4314 Elinii europeni, precum pomenim, de toate ciniile câte la oaste şi de pre mare şi de pre uscat trebuesc gătind, Agamemnon cu toate oştile în vase intrând, au trecut la Asia, şi la uscat eşind, cu vrăjmaşă năvală cetatea Troadei au încungiurat şi a o bate au început, şi fără răsuflu, prin vreme a zece ani, multe răsboae şi omorări groasnice dintr'âmbe părţile s'au făcut, vârtos bătându-se, şi nici puterilor, nici vieţii cruţind; Elladenii pentru ca şi paguba şi ruşinea să-şi răscumpere şi cu al său încă şi a altora să ia; iară Troadenii şi dobânda să nu deà şi al său să-şi ferească nerăpit şi neprădat. (pag. 94).

Sau:

«Aceşti doi pomeniţi Domni troadeni, văslind spre Italie, Antenor s'au abătut în părţile unde acum iaste ţara Veneţianilor, şi-au descălecat acea ţară acolo, însă nu unde iaste acum cetatea Veneţii, că aceasta după mărturia lui Onufrie cu 429 de ani după Domnul Hs. ş'au aruncat temeliile pre năsip şi pre apă precum se vede stând şi până astăzi» (p. 95).

Şi aiurea:

«Remus şi Romulus fraţii nevrând a se arătă nemulţumitori pădurilor, cari-le iau acoperit şi munţilor în care au crescut şi păstorilor care i-au hrănit; aducând (precum scrie Justin) mare sumă de oameni (de vreme ce îndată senatul au aşezat, carile era o sută de bătrâni şi i-au chemat părinţi) şi mergând la locul unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliile împărătesci cetăţilor au pus...» (p. 99).

Cum vedem, curat şi desăvârşit stil cronicăresc. Fraza bătrânească şi greoaie, dar la locul ei şi cu o proprie savoare arhaică.

Stil tipic argumentativ (de pildă, toată pag. 150).

«Această părere a multor din scriitori, măcar că cu câtevà vacuri după vieaţa lui Traian la ivală au eşit şi rândul ei ar fi poftit, ca la locul şi la vremea ce s-au tâmplat, acolo să o aducem; însă noi puind în socoteală că până a nu aduce la mijloc marturiile scriitorilor, pentru aşezământul Romanilor în Dachia şi pentru necurmat traiul lor într'însa, întâi cevaş măcar nezis şi nearătat să nu lăsăm, orice într'alt chip şi împotriva socotelii de boşte s'ar părea» (p. 150).

Stil viguros şi clar:

«Oare nu vor fi şi alţi istorici ca şi aceia vrednici de credinţă, carii şi rădicatul Romanilor din Dachia, împreună cu ceilalţi povestesc; şi de isnoavă iarăşi înturnarea lor în Dachia adeveresc, carii aflându-se şi adeve-

rindu-se, povestea radicatului Romanilor din Dachia se șterge; și povestea cea mai de pre urmă trebue să să ție (fiind de oameni vrednici de credința povestită) la adeverința istorii după cum adevărul și canoanele poftesc, iară noi cu agiutorul lui Dumnezeu întinsând cursul hronicului din an în an și din istorici; de vom păzi canoanele legate și credința ceiace se cade istoricului (care ochii, sufletul și viața istoriie în istorici este) cititorul judecata în puterea și voia sa va ținea» (p. 185).

Sau (luăm la întâmplare):

«Anul, în carile să fie așezat Traian împărat Sloboziile Românești în Dachia, din câți scriitori ni s'au tâmplat noi a-i videà nici unul anume nu însămnează; iară cu socotoală hronologhicească din Calviz și din Petavie (carii mathematicește cursul anilor foarte nesmentit au însămnat) fără greș îl putem afla» (p. 191).

Și un ultim citat:

«Și de iaste să putem amesteca cuvintele prostimei între dovedele istoricilor, ce ni-au povestit un voinic: Preda Stambol Român, din țara Muntenească, carile apoi din mila împărătească și sotnic la târgul Harcovului au stătut. Acesta dară ne spunea, precum în țara Românească, aproape de Dunăre, pe malul Oltului, să să fie văzând niște temelii ca de Cetate, cărora țăranii de pre acolo lăcuitori, din bătrânii lor apucând, le zic Curțile lui Ler împărat, precum și în Colendele anului nou și astăzi au luat de se pomenesc: «Ler, aler Domnul» (p. 217).

Stil glumeț, ironic, de pamflet:

«In urma lui Caracala au stătut împărat Macrin ucigașul lui Caracala. Ce plata păcatului ca despletitura ciorapului fiind, după un an și 2 luni cu măsura care au măsurat, măsurându-se fu ucis în Capadochia, dela slujitori care să ridicase asupra lui.

«După aceasta au statut la împărăție ocara lumii, pilda blestemăților și decât toți spurcații mai spurcat Antonie Eliogabalus; căci după alte blăstemății, după toate de bună voia lăsând firea părții bărbătești, singur s'au făcut muiare, toate cele muerești cu mare desfătăciune pățind... etc.» (p. 206).

Și mai jos:

«După ciuda omenești firii Eiogaball, au stătut la împărăție, etc.» (p. 206).

Stil narativ adus la perfecție, ca în paginele.

«Mărturisim, o nu fără puțină tânguială, ne cutremurăm de mare, de negustat biruința, care asupră-ne vine, căci mari stânci, în mijlocul drumului

ca neclătite stau, și multe, și împleticite împidicături înaintea pașilor ni să aruncă, carile și pașii înnainte a-i muta ne opresc, și calea hronicului nostru slobod alerga, tare astupă; și ca troianii omeților de vivor, și viscol în toate părțile spulberați, și aruncați, cărările cele mai denainte de alții călcate, atâta le acopăr și le ascund, cât nu fără mare frica pimejdii, ne iaste ca nu cumva partea rătăcind și cărarea pre care a merge am apucat, pierzând, cursul Istorii noastre, în adânci vârtopi, și ne îmblați codrii, de povață lipsit, să cadă, și așà la doritul popas, și de odihnă să nu putem ajunge. Ce întâi pre Dumnăzău, carele iaste calea și povața spre tot adevărul într'ajutoriu chemând; pre cât în slabe și slăbănoage putințele noastre va fi, cea de demult și dela mulți părăsită cale a aveà, și urmele cele astupate și pierdute a adulmăcà, și a le descoperì, ne vom nevoì;» (p. 297—98).

Pasaj admirabil de savoare arhaică, de bine grăitoare poezie, de pitoresc și claritate.

Și aiurea (fiindcă stilul Hronicului merită să fie cunoscut):

«Justin a fost nepot de frate lui Justinian și în Boeria ce se chemà Curopalat, adicà purtătorii de grija Curții, poate să se înțeleagă, ca Postelnicul cel mare în țara Moldovii. Stătut-au la împărăție la anul pomenit. Ce în 12 ani ce au împărățit, cevaș de pomenit, spre părțile noastre nu aflaiu mai vârtos, că pe aceste vremi, împărații Romanilor două boale grele aveà, una cea slabă și bolnicioasa firea lui Justin, carile mai mult boliac fiind, de-abià de să arătà vreodată la nărod, cu carile pricina, răii diregători împărății, rău puterile împărății slăbià; alta, că Artaban împăratul Perșilor, unul împotrivă cerindu-i cum îi era voia, așa prăpădià și sfărmà toate țările răsăritului, cât și zidurile Antiohii la pământ li-au pus, și mulțime de Romani în robie au dus. In vremea acestuia împărat, precum în Istoriile Arăpești culeagem, Leat 570, născutu-s'au puiul viperei, părintele minciunii, fiul întunerecului, împelițat chipul Diavolului, Silța Satanii, Gura Tărtariului, ucigașul sufletelor, vrăjmașul adevărului, ocara lumii, cinstea musulmanilor Pseudoprofitul Muhammed, carile din suflarea și șopta satanii, au scornit legea și cartea Curanului, căzut-au din pântecele mâne-sa, în luna care se chiamă arăpește Rabie a doua...» (p. 326).

Sau:

«Calvizie și Petavie ascuțiți a annilor Istoricești sămăluitori din Istoria leșească culeg, precum pe vremile lui Justinian la anul pomenit, adecà: 551, Leh Sclavonul, locurile Polonii, adecà a țării leșești, să fie cuprins; iară cuprinderea acelui pământ, hronicul Slovenesc așa o povestește: Slovenii, zice, cari la Dunăre șezură și căzând Romanii asupra lor și multe ne-

voi, și asupră-le făcându-le, ei s'au sculat de acolo, deci unii din Sloveni s'au dus și s'au așezat pe apa Vislii, și s'au numit Polane (Poloni) adecă cum le zicem noi Leși. Ce întâi pe numele mai marelui lor Leh: 150 de ani au stătut Crăiia supt acel nume Leh; iară apoi, la alții s'au zis Poloni...» (p. 324).

Stil descriptiv:

«Stă și astăzi Biserica Sfântului Arhanghel, la Chiov, care zic întâi să se fie făcut și adevărat lucrul ei se vede a fi meșteșug grecesc; iaste și alta care întâi s'au zidit în cetatea Moscului; în lontrul Curților împărătești și acum aproape de giumătate în pământ intrată, pe a cărie ziduri și așeaș în vârvul Sclipului, pentru turle, are atâtea măstacăni crescuți cât se pare că iaste o grădină pe un munte de piatră:» (p. 371).

Un portret interesant:

«Justinian atâta de vestit iaste în toată lumea istoricească, cât pentru dânsul destul iaste, singur numele lui Justinian a pomeni; iară din toate laudele lui, mai vestite îi sânt zidirile, cele multe și minunate de cetăți, orașe, poduri, manăstiri și biserici; între carele, una, Beserica Sfintei Sofii destulă iaste pentru mirarea a toată lumea, că nici intâi ca aceasta (de biserica lui Solomon cevaș nu zicem) s'au zidit, nici după dânsa, alta până acum, s'au văzut; iară mai cu deadins, pentru cetățile, carele unile răsipite fiind, li-au tocmit; iară altele și din pajiște au rădicat pe ambe marginile Dunării, în Dachia, Misia și așeaș și în Schyție, pre amănuntul în capul ce urmează le vom arătă» (p. 314).

Cum îl zugrăvește pe Neron:

«După Claudie, au stătut la împărăție Neron, pre carele mai denainte chemându-l Domiție Aenovarvaros, apoi Claudie făcându-l ficior de suflet, l-au numit Neron Claudie Drusus. Din toți împărații Romanilor, nime cu vrednicciile și cu bunătățile mai vestit n'au fost decât acesta cu răutățile și cu tiraniile. Pentru privală cetății Romii din toate părțile i-au dat foc de au ars, după arsură încă mai frumoasă au făcut-o. Pe vestit dascălul său Seneca..» (p. 164).

Dar pe Commodus?

«După prea bunul părinte, prea cumplitul și cu toate scârnăviile spurcat fiu, Conmod au urmat: carile precum îl zugrăvesc toți istoricii vremii aceia în toate desfrânările, nebuniile și tirăniile cu cevaș mai gios decât Neron, n'au fost; încă de a fi agiuns la vârsta lui Neron, poate să-l fie și întrecut» (pag. 204).

Cum vedem, elementul comparativ e întrebuințat cu predilecție, și nu fără folos — el reușind să dea astfel descrierii, în puține cuvinte, mai multă expresivitate și vigoare, am zice chiar o putere de sugestiune.

Stilul retoric abundă:

«O cât de orb lucru iaste norocul! O cât de dragă iaste omului fără socoteală, cinstea la care nu se poate suì! O cum ia Dumnăzău întâi mintea aceluia ce va de tot să-l poharnească, apoi îi ea și puterea!» (p. 433).

E un retorism caracteristic acesta la Cantemir și la întreaga literatură veche. Astăzi retorismul constă mai mult din întrebuințarea de termeni tari, din alcătuirea de fraze năvălitoare, clocotitoare de pasiune. Pe atunci însă, simpla așezare a exclamativului: O! înainte, te scutià de orice grijă — în cele mai multe cazuri, negreșit — de a da frazei tale subsidiul sufletesc al pasiunii; și scriitorul erà încântat că odată ce a așezat înaintea frazei salvatoarea exclamație, ea a căpătat toată revolta, sau mânia, sau admirația, etc. pe care ar fi vrut să o exprime.

Un retorism cu alte cuvinte oficial, convențional, un retorism de clișeu, ceeace dovedește dela sine că e împrumutat (și vom aveà prilejul să vedem, mai târziu, de unde).

El se aplică cu aceeaș siguranță de sine și cu acelaș sânge rece la exprimarea oricărei stări sufletești, ce vrea să capete accentul retoric și n'avem decât să luăm un exemplu cu totul opus, relativ la cu totul altă situație, chiar dintr'o altă operă a lui Cantemir, ca să constatăm că retorismul vechiu erà, în esență, înțeles ca o rețetă aplicabilă oricărei stări sufletești ce vrea să pară atinsă de revoltă, sau mânie, sau orice accent liric mai acut.

Iată, de pildă, din «Istoria Hieroglifică», pe care am studiat-o, un exemplu scăpat din vedere atunci, însă care ne vine, cu mai mult folos, în ajutor acum :

«O, mai bine în veci să fie murit, decât dormire ca aceasta să fie dormit! O, mai bine mort să se fie sculat, decât somn ca acesta să fie somnat! O, mai bine într'o față, și aceia în piatră să se fie întors, decât așà în multe feliuri de stricăciune și fără folos! O, faptă spurcată și lucru scârnav! O, batjocură de batgiucorit și ocară de ocărit! Vino dintele șiarpelui, aleargă coada scorpiei și adevărul mărturisiți, de se află la voi vinin și toapsăc ca acesta, ca carile supt limba Hamecleonului din fire izvorăște, din mesteșug se înmulțește și spre băutură la inima curaților se dospește și se meștește.

Măsură-te minciună și vezi minciuna decât toată minciuna mai mare! Cumpănește-te vicleșug mai greu decât tot vicleșugul! Tărăște-te boală și simți boală mai lâncedă decât toată boala! Săi moarte și gustă moarte mai amară și mai omorâtoare decât toată moartea. Spune răutate de este în fine răutate de rea cât această răutate! O răutate, răutate, de trei ori răutate!» (pag. 226).

Cât abuz de exclamații. Și aceasta pentru ce? Ca să ne descrie somnul Hameleonului... cel viclean și rău la suflet care «dela șoim ieșind, dormire fără dormire să dormiteze și somn fără somn să somneze, la stratul culcușului său se duse».

E vorba, deci, de somnul cu coșmar al Hameleonului sau, ca în celălalt pasaj citat, despre mândria și desbinarea «Domnilor grecești», Cantemir, — și nu numai el, bietul, face aceasta, ci cu el o întreagă literatură, contaminată de bizantinism — găsește aceeaș tămăduitoare rețetă stilistică și fraza e gata!

E un retorism, cu alte cuvinte, de ocazie, un retorism suprapus, un retorism «extern», pe când azi retorismul se concepe nu ca un gest stilistic ci ca un fond sufletesc, în primul rând, fond sufletesc care clocotește, se sbate sub imperiul voinței; iar când izbucnește se zice că scrisul care îl îmbracă e retoric. Un retorism deci intern, care rămâne de-abinelea retorism, nu un retorism extern care degenerează fatal în afectare.

Afectarea e o plagă a stilului pasionat vechiu și ce e mai interesant e că cei ce o întrebuințau în scrisul lor își dădeau seama de ea și totuș o întrebuințau, o întrebuințau chiar cu mândrie, ca pe un ornament care e bine să se găsească în căsuța literară a oricărui cronicar...

Sunt, în sfârșit, aceste exclamații retorice obișnuite pentru literatura noastră veche, cam ceeace erau acele «epitheta ornantia» pentru literatura clasică greco-latină, în orice caz isvorîte din aceeaș tendință stilistică.

Mai găsim, ca să continuăm trecerea în revistă a stilului din «Hronic», stil perzuaziv și fermecător de intimist:

«Iară a doua parte care zice că: «zisa îl și pune, și-l și rădică» se înțălege, împotriva părții canonului dintâi. Când adică vreun lucru în lume și iaste, precum iaste se știe, și să povestește, sau când nici cum iaste, nici să poate ști și a-l povesti îl tăgăduiaște, adică precum păscarii vânează un pește, pre carile nici ei nici alții mai denainte a-l vâna li să tămplasă, văd și cunosc lucru, carile măcar că adevărat între alte lucruri a firii au fost

celor necunoscut fiind, ce să povestească şi cum au fost să-l pue nu ştià; iară după ce la mână le vine vânatul cel necunoscut şi-l cunosc, deci-ia cu zisa, adecă cu povestirea îl pun, adică adeveresc, precum peşte ca acela iaste şi să află în mare, apoi în toată viaţa de n'ar mai povesti de dânsul...» pag. 182).

Sau pasajul acesta plin de farmec:

«Iubite cetitorule, măcar că cât în putinţa noastră iaste, ca de voroava lungă să fugim, în tot chipul silisem, şi în lucru aşa de mic (căci după acest de acum nenărocit statul stăpânilor acestor a noastre ţări, istoria lor, lucru mic a-l numi socotim) groasă, şi mare carte a scrie, cât nu ne sufere inima singur poţi cunoaşte; însă precum niciun trandafir fără ghimpi şi niciun lucru fără greutatea sa, şi fără vre-o împedecare să fie nu poate, aşà şi istoria noastră, pentru vechimea a neamului Românesc, nu puţine, nici iuşoare împiedecări şi împotriviri, până acum s'au arătat;... şi măcăr că Istoria din sine chiară şi curată iaste, însă cu tălcurile şi strămutările scriitorilor mai de preurmă, mai mult înnecându-se şi învăluindu-se de nu să vor întoarce la isvorul său cel dintâi şi de unde au purces cetitoriul, fără îndoinţa şi fără prepus în cunoştinţa adevărului slobod să umble nu va puteà» (pag. 395—96).

Stil de o frumoasă şi rară originalitate:

«Vino acum aice, iscusitule în Basne, Simioane, şi tiiaca minciunilor Misaile; vino zic aiceà şi te uità la Românii şi lăcuitorii Volohii, pe care voi basnă bolind şi minciună născând ca pe bureţii fără sămânţă de eri, de alaltăeri, îi faceţi şi nu ştiu ce Laslău Craiul Unguresc (carele pe vremile ce ziceţi numai vouă iaste cunoscut, iară altora Istorici nimănuia din temniţele Râmului scoşi şi împotriva Tătarilor aduşi şi apoi în ţara Ardealului spre lăcuire puşi, să fie fost. Păţit-au neamul Românesc cu voi, tocma ca părintele lui Remus, care pre tâlhari gonind şi bucatele Unchiu-său lui Numitor, cu mâna întrarmată de dânşii apărând, el apoi în locul Tâlharilor prins şi de tâlhuşag cu zavistia pârât, legăturilor dat şi morţii giudecat au fost; ce dreptatea lui nu numai nevinovat l-au scos ce încă nepot lui Numitor...

«Aşà voi cu acelaş nume, hulă şi ocară nepoţilor şi strănepoţilor lui, a pune silind...

«Au Românii din Dacia cu mită au cumpărat îndoială scriitorilor streini, să le scrie neamul, traiul şi alalte, cu atâtea sume de ani mai anainte? O, cât de grozav stă minciuna în scaunul adevărului...» (p. 366—367).

Câtă sinceritate și vioiciune românească transpiră din rândurile acestea, cum reflectă ele de bine firea poporului nostru, ironic și glumeț, curat la suflet și zeflemist, iubitor de dreptate și arțăgos, dar bun și pedepsitor numai cu cuvântul.

Rânduri ca acestea se găsesc multe în «Hronicul» lui Cantemir și de aceea, când vorbiam de bogăția și sănătatea acestei opere, spuneam că e o operă adânc românească; pe alocurea îți pare că vorbește un țăran, inteligent cum e totdeauna, cult cum era numai Cantemir. Atâta sinceritate și legătură cu ai lui pune pribeagul Domn în opera din care el face o profesie de credință a sa.

Aceasta e atât de adevărat, că iată cum găsește el de cuviință să-și formuleze polemica cu istoricul polonez pe care îl numește Stănislav Sarniție,—el savantul membru al Academiei din Berlin, poliglotul erudit, temerarul autor, pe vremuri, al «opurilor filosoficești» pline de citații și de știință:

«Ce socotească binișor Sarniție, că Stravon nu zice pentru Românii care au intrat și s'au așezat în Dachia... Ce să vedem mai nainte ce mai zic... De mirat lucru o bunule Sarniție, cum Rușii și Leșii, cu Dachii fiind tot dintr'un neam și tot dintr'o limbă cu dânșii, adecă Gheți și Sarmați, uitând: i-am chemat Italiani? Ce să mai mergem după Sarniție.

«Ba crede-mă Sarniție, că nu este aeavea: căci Procopie pe carele tu îl aduci mărturie scrie că Justinian împărat au fost fiind Dachia, precum puțin înainte și în vieața lui Justinian toate cuvintele lui Procopie de față vom aduce . . .

«După aciaste după toate foarte, foarte nestătătoriu se arată Sarniție în socoteala sa . . .

«Ce pentru că poftei cititorului cât de pre scurt să slujim atâta îi dăm aice știre, să știe că acestea lui Sarniție nu sânt de crezut . . . ».

Și în sfârșit încheie polemica:

«Așa noi putem zice, că istoria lui pentru neamul și numele Românilor, alta nu iaste, fără numai o amestecare de cuvinte» (p. 131—35).

Am zice că vorbește moș Ion Roată.., atât de românească e fraza, atâta voie bună și lealitate, — polemicile savante știm cât sunt de veninoase și chiar meschine—transpiră din ea.

Să vedem acum și stilul științific, intelectual, vechea ambiție a eruditului Cantemir, în ce fază e adus ?

De pildă:

«Zis-am mai denainte o Axiomă a filosofilor pomenind, că rădicându-se pricina să rădică și fapta, care cevà să înțeleagă acoloș am ixplicuit-o; iară acum altă axiomă aducând, zicem, că de pe tapte, a lucrurilor ființă să cunoaște, adecă, când vre-un lucru iaste făcut înțălegem, că lucrul acela, pricina înnainte mergătoare au avut; căci nici un lucru fără pricină să să facă nu se poate. Intr'acest chip, și pentru nerupt și totdeauna traiul Românilor în Valahia, trebue să se înțeleagă că înțelegându-le din Istorici adevărați, faptele, putem fără nici un prepus a cunoaște și traiul lor și ființa lor» (p. 392).

Cum vedem, un stil științific, însă cu mult mai puțin pedant, cu mult mai curat și mai românesc ca în celelalte două opere văzute. Am spus-o, lui Cantemir nu-i e aminte de data asta de abstracțiuni și «silloghisme» și dacă îl vedem în citatul de mai sus luptându-se cu... demonstrarea unei axiome, o face nu «pour l'amour de l'art», ci ca să câștige un argument în plus «pentru nerupt și totdeauna traiul Românilor în Valahia».

Ce zicem și de stilul acesta, cald, liric, învăluitor?:

«Atunce deodată de lângă Varvari i-au rădicat și în loc mai fără grije, până la o vreme i-au pus, iară Probus dându-i mâna și puterea, au rădicat pe Varvari de lângă dânșii și i-au mutat peste Dunăre de unde să nu-i mai poată luà. Așa dar zicem locurile Dachii în pace fiind și Varvarii de prin prejurul ei supuși și depărtați aflându-se, foarte depărtat de socoteala dreaptă ar fi acela, carele ar zice, că Romanii din Dachia și firea cea de Roman și armele și moșia așà îndată să fi și uitat. Și moșia mai de 700 de ani ținută înnaintea ochilor, numai peste o apă stând așà de tot să o fi părăsit. Mă criază cetitorul, și de pre inimă să să adeverească că moșia de atâtă vreme nu numai Românul, pre atunce a lumii biruitorul, ci așeaș nime din neamuri această a răbdà ar o fi putut, că dulce ieste dragostea moșii, de unde mai cu adevărat ar fi socoteala aceia, care ar zice mai bucuroși ar fi fost Românii aciia cu armele amână în moșie și pentru moșie, până la unul a pieri; decât blăstămășește, fără nici o primejditoare pricină, înaintea ochilor, casele, viile, țarinele, orașele și cetățile Varvarilor și supușilor lor, să le lasă» (p. 129).

Sau aiurea:

«Așà Iraclie șase ani din Persie n'au mai ieșit, în toate părțile biruind și isbândind, până s'au tămplat moarte lui Hosroe în locul a căruia stând la împărăție Sirois, s'au plecat la rugăminte de pace. Iraclie încă sătul de biruință așezând hotarele împărăției toate, precum au fost mai dinainte, și luând

și sfânta cruce; pre care Domnul s'au răstignit, au făcut cu Perșii pace și cu mare pocvală s'au întors la Țarigrad.

După atâtea laude de biruință și de creștinătate ce aveà Iraclie, mai preurmă rău s'au ocărât la bătrânețe, în iereasa manothelitelor căzând și pre alți Pravoslavnici către această nebunie silind și așà urgia lui Dumnezeu asupră-ș și a toată împărăția pornind, el cu grea boală de Idropică au murit leat 401 mart.... iară împărăția... tare au început a se sdruncinà și din toate părțile a se scuturà, cât deciia Seracheenii și păgânătatea lor, cu neîncetat pas, tot înnainte au păsit, până au sosit lucrul la mișeliia și mizeriia, care acmu cu toții o plâng și de se va mai întoarce vreodată plânsul acesta în râs și bucurie, unul D-zeu știe, carele în mâna sa au închis cunoștiința vremilor și a anilor» (p. 333—34).

In sfârșit, stil poetic, metaforic, am găsit mai în toate citatele date. Să dăm un exemplu mai tipic:

«Precum apa nu să poate țineà în ciur, așà minciuna nu poate să stăruiască în basmele sale; ce ca năsipul în ceasornicul ăl de steclă, unul după altul scurându-să și cu singură greutatea sa răsturnându-să nu stă, până de tot se deșartă. Intr'acesta chip și casna pentru Lăslău și pentru așezărea Românilor dela dânsul, în Maramoreș, prăvălindu-să nu să poate oprì până nu-și arată deșartăciunea și sărăcia» (p. 449).

Sau încă câtevà rânduri, găsite la întâmplare:

«Pierdut-aș fi fost (omenite cetitoriule) toată nădejdea și dinaintea împrotivnicilor și sabiia din dreapta și scutul din stânga aș fi scăpat; și. așà precum să zice, cuvântul și osteninţa, untdelemnul în zadar aș fi cheltuit; și mai mult, cursul Hronicului înnainte a duce, de tot aș fi fost rămas, de n'aș fi fost după multa trudă și sfărmare de cap aflat precum pentru lucrurile Dachiii noastre de au și tăcut unii, iar nu toți Istoricii condeiele și-au frânt; nici tăcerea celor mai vechi așà de tot museele (cămările unde stau la *citială* sau la învățătură) celor mai noi a închide au putut, cât vechimea vremilor și mulțimea anilor Stăpânitoare a științii și introducătoare uitării, așà de tot și peste tot să să poată face.

Cantemir concretizează idea, îmbrăcând-o cu imaginea, personificând-o am zice și aceasta însemnează, în esența ei, poezie.

Iată dar atâtea fațete, atâtea reflexe ale stilului cantemiresc în «Hronic». L-am puteà, pe drept, comparà cu evantaiul unui păun, care se rotește în bătaia soarelui, reflectând, în mii și mii de colori, o feerie de lumini.

Negreșit nu vrem să spunem prin aceasta ca «Hronicul» e un model de stilistică și că nu găsim în el și pe Cantemir din operele de mai înainte. Dar afirmăm că, în orice caz, «Hronicul» reprezentă «maximul» de stil pe care limba românească îl puteà produce pe vremea aceea, socotind că stil însemnează nu numai claritate și naturalețe, ci și bogăție și rafinare, diversitate în expresii, subtilitate în sintaxă, mlădiere și noutate în frază și, pe deasupra tuturor, un cât mai mare adaos de mijloace de expresivitate și de genuri, nouă sau reînnoite, stilistice.

Din acest punct de vedere socotesc că, dintre toți cronicarii noștri, stilul lui Cantemir din «Hronic» este cel mai evoluat, cel mai multiplu și mai interesant.

Neculce îl va întrece în suavitate și fluiditate, în limpezime și farmec, Miron Costin îl domină prin o mai multă echilibrare stilistică, prin mai multă simetrie, dar cel care a stors fraza românească și i-a cerut maximul de ceeace-i puteà da, cel ce a dus-o la paroxism am zice, e Cantemir și, după cum în materie de știință românească el rămâne cel mai înaintat și mai surprinzător personaj al scrisului românesc vechiu, tot așà rămâne și ca stilist.

Mai ne rămâne spre e încheià acest studiu să lămurim câtevà chestiuni auxiliare celor spuse până acum.

Stilul lui Cantemir este, afară de o lucrare de care vom vorbì în curând, cel văzut în cele trei opere pe cari beizadeaua și Domnul le-a scris în românește și pe cari le-am analizat aici:

Din cele ce am văzut și spus reiese că o caracteristică interesantă a stilului cantemiresc e marea lui mobilitate progresivă, evoluția, uriașe aproape și echivalentă cu însăș cea a limbii românești până atunci, pe care acest stil o săvârșește, dela opera de început «Divanul», până la opera de maturitate literară «Hronicul». Și ca stil propriu zis și ca apariție de genuri stilistice desăvârșirea și bogăția scrisului cantemiresc sunt evidente dela o operă la cealaltă.

Iar evoluția o vom înțelege tot în direcția celor trei aspecte ale personalității literare a lui Cantemir, erudiția lui, spiritul de reformă și originalitate, imitația.

In «Divan» spiritul de imitație, lipsa de stil propriu domină pe celelalte două și de aici un stil de clișeu, cevà mort și factice, stereotip ca o frază biserisească, rece ca o predică primitivă.

E prima fază chiar a scrisului românesc.

In «Istoria Hieroglifică» spiritul de originalitate e cel care își iea întâietatea și dă, negreșit și cu concursul celorlalte două, bizareria

*

de stil, factura surprinzătoare, și ca compoziție și ca expresie, a acestei opere, varietatea de formă și noutatea perioadelor.

E și a doua fază a scrisului românesc în care el se luptă cu sine însuș, căută să să se auto-prelucreze, se svârcolià și își săpà făgașuri, așà cum îl găsim că se încearcă să fie la cronicarii mai culți în frunte cu Neculai Costin și reușește să fie la Dimitrie Cantemir.

In «Hronic» însă, câte cele trei direcții sunt contopite în una, cele trei avânturi sunt cumpănite în sbor lent și legănător și de acì înfățișarea de cevà închegat și «reușit» a formei acestei opere, acurateței stilistică, frumusețea liniștită și impunătoare, căldura care își găsește loc pe unde să se strecoare, entuziasmul care nu mai e oprimat de fraza abruptă și rece, calchiată după texte religioase a «Divanului», nici complicat sau schingiuit în ciudățeniile de stil ale «Istoriei Hieroglifice».

Numai prin această cumpănire a ajuns Cantemir la stilul «Hronicului» și istoria literaturii noastre vechi trebue să-i fie recunoscătoare pentru aceasta.

Iar ca să ducem mai departe comparația, limba «Hronicului» reprezentă a treia fază, de regăsire pe sine, a scrisului românesc, fază în care el erà el însuș, își croise drumul, își săpase făgașurile și aveà să se canalizeze, să se rotunjească și chiar ciseleze la aromitorul Neculce.

Iată cum stilul cantemiresc reproduce în mic însuș scrisul românesc vechiu. Aceasta e marea lui glorie și e veșnicul interes pe care, oricând, stilul acesta încărcat, păduros, greu de pătruns, îl va aveà în ochii cercetătorului literar.

E o lege fiziologică, anume că evoluția organică a unui exemplar dintr'o specie animalică reproduce în mic întreaga evoluție a speciei însăș. Ei bine, acelaș lucru îl putem spune, transportându-ne pe terenul literar ale cărui fenomene să nu credem că nu se aseamănă uneori și nu se conduc după legi cari amintesc pe cele zoologice, despre stilul lui Cantemir.

El e un exemplar de scris românesc, care are marea valoare și caracteristica unică, de a străbate, în domeniul lui și în chip sumar, întregul drum pe care l-a străbătut, cu câte casne, cu câte șovăiri, cu câte reveniri înapoi și cu câte eclipse? însuș scrisul românesc vechiu, dela primii îngăimăitori de vorbe românești până la fericiții ticluitori de fraze întregi și limpede curgătoare.

Aceasta e încă odată marea și rara însemnătate a scrisului cantemiresc, pe care dela început am semnalat-o și care constitue nu

cea mai mică satisfacție pentru cercetătorul care, odată scufundat în fără-fundul operei cantemirești, poate în sfârșit să ajungă, cu privire la stil, la o concluzie atât de semnificativă și la care, din toți scriitorii noștri vechi, singur Cantemir ne poate trimete.

Aceasta—și aici întoarcem efigia — lăsând la o parte o mulțime de metehne cari ne decepționează în stilul «Divanului» de pildă, ca: greoaia întrebuințare a conjucțiilor (mai ales acel «precum» și «cum să»), a participiilor prezente, a prepozițiunilor, cum și reaua așezare a infinitivelor, metehne datorite imitației și imitației mai ales după limba latină și pe cari el reușește să le înlocuească, sau să le contrabalanseze, cel puțin încet, încet, în cursul «Hronicului», prin flori de stil cari răsar din belșug, pe cari le-am întâlnit în multele citate făcute și cari ne dau prilej să ne dăm perfect de bine seama ce însemnează ca un scriitor să scrie după gândul și simțirea sa, lepădându-se de prietesugul cărților cetite și de sclavia limbilor învățate.

De o meteahnă nu se poate lepădà el așà ușor, o meteahnă din fericire simpatică..., ea arătând o notă sufletească favorabilă la Cantemir, e vorbirea în pleonasme, întâlnită doar la scriitorii noștri vechi, existentă și la Cantemir, dar care când nu devine supărătoare, cum e cazul acestuia, e simpatică, dovedind bogăția de termeni pe cari autorul îi are spre a exprimà o singură noțiune, bogăția din care el nu se poate abțineà de a luà mai mulți, chiar când unul singur ar fi suficient.

Am întâlnit în desele citate aceste pleonasme, ca să mă scutesc de a mai răsfoì paginele, citez numai din minte: «în toate părțile biruind și izbândind» («Hronic»), etc.

Ne rămâne un cuvânt mai mult asupra influențelor suferite de stilul cantemiresc. Am avut prilejul să le semnalăm și caracterizăm în cursul exemplelor, de data aceasta voim mai mult să tragem concluzii.

Negreșit dintre toate, influența latină e precumpănitoare. A scris prea mult în latinește, erà prea Român, și se făurise ca erudit prea mult cu ajutorul scriitorilor, istoricilor latini, iar cultura Romei erà prea răspândită și dominantă pe vremea aceea, ca o reflecție în legătură cu aceasta să nu se găsească puternic și în stilul lui Cantemir.

Să recurgem și aici la ajutorul unui exemplu: Iată o operă în stare să ne vorbească foarte explicit asupra acestui punct, odată ce, scrisă la început în latinește, însăș mâna lui Cantemir s'a însărcinat să o transpună imediat și în românește:

«Encomium în authorem, et virtutem doctrinae ejus (adică, Ioanins Baptistae Van Helmont); «Laudă către izvoditoriu și către virtutea învățaturii lui» (zice tot Cantemir).

Un citat:

«Attendite mecum (quaero) Scholae, nec faciem vestram a documentis avertite meis; priusque, pelligite, ac deinde (si fas erit) injuriis me afficite vestris, vel mecum veritatem fatendo, vos prae ipsamet vestra pudeat ignorantia, et ferinas vestras permutate naturas. Attendinte mecum Philosophorum tam anteriores, quam recentiores,, expergimini, et sobrii estote, atque ab imanissima obscurissimo erroris servitia confugite (quae ab uno et viginti saeculo crudeliter in vos grassabatur). Veritatis Tramitem igredimini, et a via perdictionis, quae ad Stultatiae barathrum deducit, declinando, resistite. Hoc pacto Noster Van Helmont Gentilitatis machinis subvervas, restaurare, ac consistuere intendit Scholas (quamquam ponderosa dessuetudo, periculosior tamen consuetudo, quae jam a tot saeculis în litore fluvii perversitatis radicata, radicitis estirpanda est)» (p. 474).

Și acum textul român corespunzător:

«Socotiți cu mine (rogu-vă), o Schoale, nici fața voastră dela a mele învățături întoarceți, ce mai întâi deplin citiți și de ciia (de va fi cu cale) cu sudalmele voastre mă pedepsiți, sau împreună cu mine adevărul mărturisind, singure voi de a voastră recunoaștere să vă rușinați și jigănieștile voastre vă schimbați firi. Luați seama cu mine, măcar cei mai vechi, măcar cei mai de curând, o, filosofilor, deșteptați-vă, întregiți-vă și de cumplita a întunecioasei greșele vrăjmașie fugiți, care, pe douăzeci și unul de veci încoace, vrăjmășește asupra-vă căzuse; pre drumul adevărului intrați și din calea pieirii, care în prapastia nebunii duce îmbătându-vă, vă opriți. Intr'acesta chip al nostru Van-Helmont, pre Schoalele cele cu măestriile păgânimii răsturnate a înnoi și a întări silește (măcar că greiucioasă este desdeprinderea însă mai primejdioasă deprinderea, care acum de atâția veci, în țărmurile apii îndreptniciunii înrădăcinată, din rădăcini de dezrădăcinat este)» (p. 475—77).

Stilul acesta e pe de o parte stilul obișnuit al lui Cantemir, pe de altă parte constatăm că el urmează fidel particularitățile stilului latin — orice inversiune care ne contrariază, nu face decât să reproducă sintaxa sau topica din stilul latin (compară: «și jignănieștile voastre vă schimbați firi» cu «ferinas vestras permutate naturas»; «și de cumplita a întunecăcioasei greșele vrăjmășie, fugiți» cu «et a via perditionis, quae ad Stultitiae barathrum deducit, di-

clinando, resistite»; și în sfârșit toată acea așezare a verbului la urmă, topică a adjectivului, etc).

Concluzia deci e că sintaxa și topica la Cantemir, atunci când nu-i pur românească, e latinească.

A doua influență a fost cea bizantină, pe care am văzut-o imprimându-și mai adânc sigiliul când am vorbit de retorismul stilului cantemiresc. Nu mai vorbim de lexic, a cărui terminologie savantă e pe din două împărțită — negreșit, nu fără excepții — între latină și greacă (a se vedeà pasajele citate).

Trebue să mai facem loc însă și unei a treia influențe care nu e de vigoarea celor două de mai sus, dar care se însinuează puțin și își imprimă pe alocurea nota. E influența graiului poporan. Cine n'a remarcat, mai ales în «Istoria Hieroglifică», potopul de diminutive «locșor» «colibiță», «pădurița», etc., cari dau atât aer de intimitate, de familiaritate stilului din aceste locuri. Apoi nota glumeață, zeflemistă, pe care am văzut-o strălucind în polemica cu Sarniție și aiurea în «Hronic», nu sunt decât întorsături de graiu poporan. Iar acea rimare de cuvinte, incidental intervenind uneori, și de care am pomenit la locul cuvenit, nu trebue atribuită, credem, decât tot acestei influențe, nu a poeziei fiindcă nu putem vorbì de ea pe atunci, dar a graiului poporan.

Sunt însă prea mici particularități acestea, comparativ cu celelalte, ca să nu afirmăm că această influență nu se manifestă decât într'un mod hibrid, lăsând stilul cantemiresc pradă mai mult celorlalte două, latină și greacă.

Iar din acestea două influența latină e cea mai organic pătrunsă. Ea domină și «Hronicul», care am spus că constitue expresia ultimă a stilului cantemiresc, expresia cea mai personală deci, și putem afirmà chiar că dintre cronicarii noștri cel mai latinist e tot Dimitrie Cantemir.

Rămâne cel mai latinist și nu greșim poate atunci când credem că reforma ce a voit — aproape instinctiv, cum spuneam — să o impună limbii rămânești scrise, nu erà în fond decât o latinizare a acestei limbi, o reîntoarcere a graiului nostru la izvorul al cărui murmur singur în vremile acelea Cantemir îl auzise mai lămurit, o făurire din nou a lui după datinile limbii strămoșești.

A căzut victimă, poate, acestei încercări precoce.

Căci, izolat, în zadar am căutà să-i găsim lui Dimitrie Cantemir urmași; ca și în politica-i îndrăzneață și nouă, rămâne și aici singur; și numai școala ardeleană vine să-l reamintească vremilor

*

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

nouă, școala ardeleană care pare a-i fi împrumutat sistemul de muncă și ideile și al cărei precursor îndepărtat trebue să-l găsim, după părerea noastră, în domnescul scriitor.

Și astfel, în istoria literaturii noastre vechi, chipul impunător al lui Cantemir, personalitatea aceasta surprinzătoare, răsare de sub vălul vioriu al depărtării, ca un sfinx implântat în trecutul neguros, dar care poartă în priviri luminile prevestitoare, zările cari au izbutit să se prefacă în limpezi răsărituri de soare.

ANTICARIAT
CLUJ
Lei 25,—